

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ISSN 1303-5746

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 32

Yıl/Year: 2015

Basım Yılı: 2016

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)
JOURNAL OF FACULTY OF THEOLOGY ISTANBUL UNIVERSITY (JFTIU)

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty
of Theology of Istanbul University
Murteza Bedir (Dekan/Dean)

Editör / Editor
Hüseyin Hansu

Yardımcı Editör / Co-Editor
Mustafa İsmail Bağdatlı

Yayın Sekreteri / Editorial Secretary
Ahmet Aydın

Bölüm Editörleri / Section Editors

Şükrtü Özen
Abdullah Tirabzon
Abdülhameed Majeed
Ayşe Zişan Furat
Veysel Kaya
Ali Öztürk

Son Okuma / Redaction

Bünyamin Ayçiçeği
Reyhan Çorak
Mustafa Özağaç

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.), Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAĞIL (Doç.Dr.), Ramazan ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK (Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd. Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof.Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.), Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdetin BAŞÇI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKDAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof.Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç.Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Kerim BULADI (Doç. Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof. Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.), İsmail ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof. Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.), Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUSOY (Prof.Dr.), Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMECEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM (Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKIR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKIR (Doç.Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriya GÜLER (Prof.Dr.), Sitki GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY (Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.), Ömer Faruk HARMAN (Prof. Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof.Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç. Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA (Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof.Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof.Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriya KURŞUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç. Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhtittin MACİT (Doç.Dr.), Yurdağul MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet Yaşar OCAK (Prof. Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL (Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Hanefi PALABIYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof. Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.), Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERİNSU (Prof. Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof.Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TİNAZ (Doç.Dr.), Kasım TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TULÜCÜ (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜREER (Prof.Dr.), Mustafa USTA (Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof. Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.), Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YASA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ (Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÖR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih / İstanbul.
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhdergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

JFTIU is a biannual peer reviewed international journal.

Legal and scientific responsibility of the published articles belong to the author.

All rights of the published materials belong to JFTIU. These materials cannot be republished, duplicated or moved to an electronic environment partially or completely without permission.

http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iulal

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

BAKARA SURESİ 106. AYET BAĞLAMINDA NESH-NES' İLİŞKİSİ /
THE RELATION OF NASKH AND NAS' IN THE CONTEXT OF
106TH VERSE OF AL-BAQARAH SURAH

Muhammed İsa Yüksek
7-40

İSLÂM İTİKADI VE TÜRK LİSÂNİ
MA'RUFTAN İYİLİĞE TÜRKÇE'NİN TEBDİLİNİN İTİKÂDÎ/KELÂMÎ MANASI /
ISLAMIC CREED AND TURKISH LANGUAGE FROM MA'RUF TO İYILIK; THE
THEOLOGICAL MEANING OF THE CHANGE IN TURKISH LANGUAGE

Muhammet Altaytaş
41-64

TEFSİR LİTERATÜRÜNDE MÜSLÜMAN KADINLARIN EHL-İ KİTÂB ERKEKLERİ
İLE EVLENME(ME)LERİ MESELESİ / THE MARRIAGE BETWEEN MUSLIM WOMEN
AND THE MEN BELONGING PEOPLE OF THE BOOK IN THE QUR'ANIC EXEGESIS
LITERATURE

Mustafa Şentürk
65-108

CHILDREN'S KHUTBAH AS A CONTRIBUTION TO CHILDREN'S LITERATURE /
ÇOCUK EDEBİYATINA BİR KATKI OLARAK ÇOCUK HUTBELERİ

Mustafa İsmail Bağdatlı
109-134

"جامع الدول" لمنجم باشي أحمد بن لطف الله وتاريخ دول العرب في عهد ثمانية سلاطين عثمانين نموذجاً
MUNEJJIM BASHI AHMED B. LUTF ALLÂH'S JÂMI ALDUWAL AND HISTORY OF
ARAB COUNTRIES

Hatice Arslan Sözüdoğru
135-164

TÜP BEBEK TEDAVİSİ ALMIŞ KADINLARIN DİNÎ BAŞA ÇIKMA SÜREÇLERİ VE DİNÎ
YAŞANTILAR ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA /
A QUALITATIVE STUDY ON THE PROCESS OF RELIGIOUS LIFE AND RELIGIOUS
COPING OF THE WOMEN WHO HAD IVF TREATMENT

Gülüşan Göcen
165-216

احتجاج الإمام السمرقندي بالحديث النبوي في كتابه تحفة الفقهاء كتاب الطهارة نموذجاً

AL-SAMARQANDI'S USE OF THE PROPHETIC HADİTH IN HIS TUHFAT AL-FUQAHĀ

Abdullah Tırabzon
217-250

AHMED HAMDİ AKSEKİ'NİN
BİR DEN FAZLA EVLİLİK (TEADDÜD-İ ZEVCÂT) KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMI /
THE APPROACH OF AHMAD HAMDİ AKSEKİ ON POLYGAMY
(TAADDUD-I ZAVCAT)

Abdullah Durmuş
251-276

**TOPLANTI, SEMPOZYUM, ÇALIŞTAY /
MEETING, SYMPOSIUM, WORKSHOP**

Uluslararası Kâtip Çelebî: İslâm Medeniyeti'nde Bibliyografya ve İlimler Tasnifi -Geçmiş ve Geleceği- Sempozyumu (İSAM, İstanbul, 6-8 Mart 2015)

Abdullah Taha ORHAN
277-280

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Michael Stausberg ve Steven Engler, eds. The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion, Londra ve New York: Routledge, 2011, 543 s.

Birsen Banu Okutan
281-284

Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür, Editör: Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul, 2014, 1052 s.

Gökhan Arefeoğlu
285-288

BAKARA SURESİ 106. AYET BAĞLAMINDA NESH-NES' İLİŞKİSİ

Muhammed İsa Yüksek*

Öz:

Bir problematik (mes'ele) olarak usul ilminde incelenen nesh teorisinin kullandığı ayetlerden belki de ilki olan Bakara suresi 106. ayet neshin mevcudiyeti, gerçekleşme şekli ve çeşitlerinin formüle edilmesinde bir şablon görevi üstlenmektedir. Bu çalışma Bakara suresi 106. ayette geçen ve nesh teorisi açısından temel iki kavram olan *nesh* ve *nes'* -mütevatir kıraatlar bağlamında- bu kelimeler üzerinde bulunan farklı kıraatları esas alarak incelemektedir. Özellikle son dönem tefsir akademisyenleri nezdinde yaygın hale gelen Kur'an'da neshin varlığı/yokluğu gibi bir tartışmayı gündemine almayan çalışmamız, konuyu usul ilminin verileri çerçevesinde ele almakta ve *nesh-nes'* kavramları arasında bir ayırımı giderek *nes'* kavramı altında değerlendirilebilecek unsurların *nesh'ten* soyutlanması noktasında tespitler yapmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Nesh, nes', usul, ahkam, tehir, illet.

Abstract:

The Relation of Naskh and Nas' in The Context of 106th Verse of Al-Baqarah Surah

The 106th verse of Baqarah surah, that is maybe the first verses for naskh theory in the Usul/methodology, has undertaken a paternal role about the existence of naskh and, the formulation of naskh's kinds and its form of realization. This article has dealt with the *naskh* and *nas'* as two basic concepts in the context of different mutawater readings of Quran/Qraah. The article disregards that the discussion about there is naskh in Quran or not as a popular theme by the side of interpreters/Mufassers of Quran. Despite of that, the article evaluates this issue in the frame of the data of Usul/methodology and aims to indicate that there is a distinction between *naskh* and *nas'*. Therefore, it aims to some determinations about isolating elements, which are evaluated under the *nas'* concepts, from *naskh*.

Keywords: Naskh, Nas', Usul/methodology, Ahkam, Postponement, 'illat

* Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı.

Giriş

Allah'ın insanlara vahiy aracılığı ile ilettiği, hayatı onun istediği şekilde yaşamayı ifade eden kurallar ve öğretiler bütününe karşılıyan şeriatların, muhatapları açısından amelî noktalarda birtakım farklılıklar içermesi tabîdir. Nitekim insan dünyada sürekli değişen, zaman ve şartlarla kayıtlı bir hayat sürmektedir. Hz. Adem ve Havva'nın kendilerine cennette yöneltilen emri (nehiy) yerine getirememeleri sonrasında gerçekleşen mekansal, fiziksel değişiklikler ve teklifî sorumluluklardan itibaren açık bir şekilde görülen ve adeta insanın lazımlı bir sıfatı olan değişim (ihtilaf) insan ile dünya arasındaki ilişkinin boyutunu gözler önüne sermektedir.

Peygamberler aracılığı ile toplumların inşâ süreçleri ele alındığında akîdevî ve ahlâkî ilkelerin şeriatların ortak paydasını teşkil ettiği görülmektedir.¹ Teşrî'de değişime konu olan ise amelî hükümlerdir. Bu bağlamda -Yahudiler örneğinde olduğu gibi- sonra gelen şeriatın kendisinden önceki şeriatın geçerliliğini ortadan kaldırmasını ikrar etmemenin vakiyla örtüşmemesi bir yana, bu tavrın sonra gelen ve yürürlükte olan şeriatı çeşitli sebeplerle kabullenmeme/kabullenemeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Şeriatlar arasında ahkâmın değişiminin kavranması özellikle biz Kur'an muhatapları açısından herhangi bir problem teşkil etmemektedir. Kur'an bu gerçeğe birçok yerde işaret etmektedir. Ancak aynı değişimin tek bir şeriat içerisinde söz konusu olması özellikle bazı modern dönem İslam düşünürleri tarafından soru işaretleri ile karşılanmaktadır. Bu kanaatin nüzul sürecini dikkate almamak ve değişimi (ihtilaf) insanın sıfatı olmaktan çıkararak ilahî kelamın bir sıfatı olarak algılamaktan kaynaklandığı söylenebilir.

Tarihsel süreçte zaman ve şartların değişmesi ile birlikte teklife muhatap olan toplumları inşa eden vahyin muhataplarının mevcut akîdevî, sosyal, psikolojik, kültürel ve hatta ekonomik şartlarını dikkate aldığı görülmektedir. Bu hususun vahyin, nüzul döneminin sosyal ve kültürel yapısı içerisinde teşekkülü şeklinde anlaşılması yerine maksad (mekâsid) maslahat, rahmet, sevap-ceza,

¹ eş-Şûra, 42/13.

teklîf ma yutak (kişinin gücünün yettiği ile sorumlu tutulması) gibi prensipler ışığında düşünülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sadece toplumsal-zamansal şartlardan dolayı geçici olarak bildirilen bazı hükümlerin belirli bir süre sonra başka hükümlerle yer değiştirmesi, toplum ile bağlantılı unsurları teşrî'de merkeze konumlandırmayı gerektirir. Bu ise teşrî'de maslahat ilkesinin ilahî boyutunun dikkatlerden kaçmasına ve hükmün tedriciliği ve tekrar uygulanabilirliği noktasında neshe konu olan hükümler arasında bir ayırımı gitmeksizin yapılacak ayrıntıların göz ardı edildiği indî tespitlere kapı aralamaktadır.

Bizim bu çalışmada amacımız bu bağlamda usul ilminin son şeriat İslam'ın temel iki kaynağından birincisi olan Kur'an'ın ahkam ayetleri açısından sistematize ettiği nesih teorisinin içeriğini tespit etmek ve zaman-şartların değişmesi ile tekrar uygulanabilirliği söz konusu olabilecek/olamayacak hükümlerin bu nesih teorisi ile ilişkisini ortaya çıkarmaktır.

Öncelikle nesih teorisinin *mes'ele* olarak ele alınıp detayları ile incelendiği ilmin usul-i fıkıh olduğu belirtilmelidir. Dolayısı ile son dönemde neshe karşı çıkan tefsir akademisyenlerinin nesih teorisinin kullandığı ayetleri tefsir sadesinde -bu ayetler ile usul ilminin sistematize ettiği nesih teorisi arasında kavramsal düzeyde ve teorinin detaylarında bağlantı bulunmadığını iddia ve imâ etmelerine rağmen- nesih teorisini tefsir ilminin bir *mes'ele*si gibi ele almalarının ilimler felsefesi açısından isabetli olmadığı söylenebilir. Çünkü ilimler felsefesi farklı bir disiplinin *mesâilinden* bir konunun ilgili bilimde ele alınması durumunda ancak bu konunun *mebâdî* bağlamında işlenmesini ön görmektedir ki, bu da söz konusu *mes'elenin* (nesih teorisi) tefsir usûlünde (daha doğru bir ifade ile ulumü'l-Kur'an'da) usul ilminin verileri ile tartışılmadan (müsellemen) incelenmesini gerektirir.² Bizim de bu çalışmada yapmak istediğimiz nesih teorisinin doğruluğunu yanlışlığını tartışmak değil, yukarıda zikrettiğimiz amacımız

² Bk. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünun an esani'u'l- kütüb ve'l- fünun*, (haz. M. Şerefettin Yalıtıkaya, Kilisli Rifat Bilge), Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, I, s. 9; Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Haneî et-Tehânevî, *Mevsuatu keşşafî ıstılahatî'l-fünun ve'l-ulûm*, ed. Refik el-Acem, (thk. Ali Dahruc, çev.ler Corc Zeynati, Abdullah Halidi), Beyrut, Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1996, I, s. 12-14; Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci Siddik Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978, I, s. 41. Ayrıca bk. İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2001, s. 245.

doğrultusunda usul ilminde nesih teorisi işlenirken kullanılan ayetlerden Bakara suresi 106. ayet üzerinde bulunan kıraat farklılıklarından kaynaklanan mana zenginliğinin teorinin içerik analizine sunduğu katkıyı ortaya koymaktır.

Usulcülerin ve tefsircilerin Kur'an'da nesihle ilgili üç ayeti ele alıp inceledikleri görülür. Bunlar Bakara (2/106),³ Ra'd (13/39)⁴ ve Nahl (16/101)⁵ surelerinde yer alan ayetlerdir. Nesih tartışmaları bağlamında üzerinde en çok konuşulan ayetler ise Bakara ve Nahl surelerindeki ilgili ayetlerdir. Bu ayetler siyak-sibak, ayetlerde geçen *nesh* ve *ayet* kelimelerinin anlamları, ayetlerin üslup biçiminin neshe delaleti gibi hususlarda incelenmiş ve özellikle modern dönemde sıkça tartışılır hale gelmiştir.

Modern dönem vurgusunu yapmamızın sebebi, -yaygın kanaata göre- İslam dünyasında Kur'an'da neshin bulunmadığı yönündeki görüşü ilk defa ortaya atan Ebu Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî'den (ö. 322/934) modern döneme kadar böyle bir görüşün savunulmaması, bunun yanında Ebu Müslim'in görüşünün şaz-icmaya aykırı bir görüş olarak değerlendirilip kıyasıya eleştirilmiş olmasıdır.⁶

Kur'an'da neshe işaret eden (ister cevaz ister vuku bakımından olsun) ayetlerin tefsirleri ile ilgili müfessirler ve usulcüler arasında farklı görüşler elbette bulunmaktadır. Ancak erken dönemde Ebu Müslim'i nesih tartışmalarının merkezine çeken husus, onun Kur'an'da bir ayetin diğer bir ayetin hükmünü kaldırması bakımından nesihden asla söz edilmeyecek olduğunu savunmasıdır. Modern döneme gelindiğinde ise Kur'an'da neshin bulunmadığı görüşü (aralarında farklılıklar olmakla birlikte) Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Han, Ömer Rıza Doğrul, Abdülmüteâl el-Cebrî, Cemal el-Benna,

³ مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئَهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّمَّا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ نَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
"Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir."

⁴ يَمْخُورُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ
"Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O'nun yanındadır."

⁵ وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
"Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler."

⁶ Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'an'îl-Kerim*, Kahire, Dârü'l-Yûsuf, 2011, I, s. 55-58, 236.

Muhammed Esed, M. Sait Şimşek, Süleyman Ateş gibi birçok isim tarafından savunulmuştur.⁷

Bakara suresi 106. ayetin neshe ve bazı kaynaklarda neshin bir çeşidi, bazı kaynaklarda da nesihten ayrı bir olgu olarak değerlendirilen *nes'e* delaleti; öncelikle bu iki anahtar kelimenin ayetteki yerini tespit etmeyi gerekli kılmaktadır. Akabinde *nesh* kelimesinin etimolojik tahlili, teori ile alakalı temel konuların incelenmesi ile sınırları çizilecek nesh teorisi yanında *nes'in* mahiyeti tespit etmek mümkün olacaktır.

1. Bakara Suresi 106. Ayetle İlgili Kıraat İhtilafları ve Bu İhtilafların Manaya Yansımaları

Kaynaklarda, usulcülerin nesh konusunda üzerinde en çok durduğu Bakara suresi 106. ayetin müşriklerin, Hz. Peygamberin ashabına bir şeyi emredip sonra onu yasakladığını ve tersini emrettiğini, dolayısıyla onun sözlerinin vahiy olamayacağını iddia etmeleri üzerine nesihteki hikmeti beyan için⁸ veya Yahudilerin kiblenin değişmesine hased etmeleri ve müşriklerin ithamlarına benzer ithamlarda bulunmaları sebebi ile indiği zikredilmiştir.⁹ Ayette hem nesh teorisi genelinde hem de bizim çalışmamız özelinde merkezde duran iki kavram olan *nesh* ve *nes'* kelimeleri geçmektedir. Bu kelimeler üzerinde mütevatir kıraatlar bağlamında söz konusu olan ihtilaflar sebebi ile manada bir zenginlik meydana gelmektedir. Bahsettiğimiz kıraat ihtilaflarının mütevatir kıraatlar

⁷ Bk. Mustafa Altundağ, "Kur'an'da Neshi Kabul Etmeyenlerin Gerekçelerine Tahlili Bir Yaklaşım", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2002, s. 422. Kur'an'da neshin olamayacağını savunanlar Allah'ın kitabında "ihtilaf" ve "batıl" gibi unsurların bulunamayacağını söyleyen ayetleri görüşlerinin doğruluğuna delil olarak ileri sürmüşlerdir. Ancak ihtilaf, çelişki (tenakuz) gibi nesh teorisinin merkezinde duran unsurların Kur'an'da neshin varlığını savunanlar tarafından yine Kur'an'da ihtilafın bulunamayacağı nedeniyle (ihtilafı gidermek adına) neshe konu edildiği görülmektedir. Yani aslında nesh hakiki manada tenakuzun (muhataplar açısından) bulunup hiçbir şekilde tevile gidilemediği durumlarda ihtilaf ve tenakuzu gidermek gibi bir işlev görmektedir. Bk. Muhammed Abdülazîm Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, (thk. Fevvez Ahmed Zümerli), Beyrut, Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995, II, s. 163.

⁸ Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesud el-Ferra el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, (thk. Halid Abdurrahman el-Ak), Mervan Sivar, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1992, I, s. 103.

⁹ Bk. Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1987, I, s. 127; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir=Mefatihü'l-gayb*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1981, III, s. 244; Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, el-Cami' li Ahkamî'l-Kur'an, Beyrut, Darü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1985, II, s. 61.

bağlamında olması manaya yansıyan farklılıkların bilgi değeri açısından aralarında bir üstünlük (tafdil) olmasına engel teşkil eder.

Ayette ferşü'l-hurufa¹⁰ dair üzerinde kıraat ihtilafı bulunan kelimelerden birincisi (ayette geçtiği şekli ile) نَسَخَ kelimesidir. İbn Amir bu kelimeyi *nun*'un zammesi ve *sin*'in kesresi ile¹¹ (نَسَخَ) diğer kırâat imamları ise *nun*'un ve *sin*'in fethası ile (نَسَخَ) okumuşlardır. İkincisi de, نَسَّهَا kelimesidir. İbn Kesir ve Ebu Amr bu kelimeyi *nun* ve *sin*'in fethası ve *sin*'den sonra sakın *hemze* ile (نَسَّهَا) okurken diğer kırâat imamları *nun*'un zammesi ve *sin*'in kesresi ile *hemzesiz* bir şekilde (نَسَّهَا) okumuşlardır.¹² Her iki kelime de iki farklı okuyuşa göre farklı anlamlar kazanmaktadır.

نَسَخَ kelimesinin İbn Âmir dışındaki kıraat imamlarının okuyuşuna göre, tebdil (İbn Abbas), mahv (Mücahid), tilavetin sabit kılınup hükmün neshedilmesi (Mücahid, İbn Mesud), unutturma (Dahhak), terk (Dahhak), kabz ve ref' (Süddî), nakil, tebdil ve tağyir (Taberî) manalarına geldiği söylenmiştir.¹³

Aynı kelime de İbn Âmir kıraatı esas alındığında ise *insah* manası ile ilgili birkaç ihtimal düşünülebilir. Öncelikle bu kıraata göre *nesh* ve *insah* kelimeleri lehçesel kullanımlar sebebi ile aynı manaya gelebilir.¹⁴ Yine *insah* kelimesinin başına getirilen hemzenin teaddi (geçişlilik) için kullanıldığı da düşünülebilir. Bu durumda fiil iki meful alır¹⁵ (ما ننسخك من آية) ve takdir "sana neyin neshini

¹⁰ Bu tabir kıraat ilminde herhangi bir kaideye bağlı olmaksızın kelimeler üzerinde söz konusu olan rivayet temelli okuma farklılıklarını ifade eder.

¹¹ İbn Âmir'in bu kıraatının istisnası Hişam'ın Dâcûnî tarikidir. Bu tarikten diğer kıraat nakledilmektedir. Bk. Ebu'l-Ala el-Hasen b. Ahmed b. El-Hasen el-Hemezanî, *Gâyetü'l-İhtisar fî Kırâati'l-Aşerati eimmeti'l-emsar*, Tanta, Darü's-Sahabe, 2006, II, s. 415.

¹² Bk. Ebu'l-Hasan Tahir b. Abdülmünim İbn Galbûn, *et-Tezkira fî'l-Kırâati's-Semân*, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Dimeşk, Darü'l-Gavsâni li'd-Dirasâti'l-Kur'aniyye, 2009, II, s. 258; Ebu Amr Osman b. Said ed-Dânî, *et-Teyisir fî'l-Kırâati's-Seb'*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996, s. 65; Hemezanî, *Gâyetü'l-İhtisar*, II, s.415; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî İbn Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y, II, s. 219-220.

¹³ Bk. Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999, I, s. 521-522; Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut, Dar-u Sâdir, 2004, I, s. 136.

¹⁴ Ebu Ali el-Hasen b. Abdülgafur el-Farisî, *el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'a*, thk. Bedreddin Kahveci, Beyrut, Darü'l-Me'mun li't-Türâs, 1984, II, s. 184; Fahreddin er-Razî, *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004, III, s. 205.

¹⁵ Bu bağlamda ثَمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبِرَهُ lafzı نَسَخَ manasına gelir. Abese suresi 21. ayette geçen فَأَقْبِرَهُ lafzındaki kullanım da bu manayı desteklemektedir. Nitekim فَأَقْبِرَهُ lafzı قَبِرَ demektedir. Bk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh İbn Haleveyh, *el-Hucce fî'l-Kırâati's-Seb'*, (thk. Abdülâl

mübah kılarırsak..” (ما نبيح لك نسخه) şeklinde olur.¹⁶ Aynı babda (if'al) ابلخت الرجل ifadesinin “adamı cimri buldum” manasına gelmesinde olduğu gibi bir de bulma anlamı vardır.¹⁷

Ünlü dilci Ebu Ali el-Farisî (ö. 377/987), *nesh* ve *insah* kelimelerinin aynı manada lehçesel kullanım ihtimalini böyle bir bilginin rivayet edilmemesi sebebiyle reddeder. Yine if'al babının geçişlilik için kullanımı da ona göre mümkün değildir. Çünkü böyle bir varsayımında *insah inzal* manasına gelir ki, bundan da Kur'an'ın levh-i mahfuzdan inzali anlaşılır ve Kur'an'ın hepsinin mensuh olması gerekir. Ebu Ali el-Fârisî İbn Âmir kıraatındaki if'al babının bulma manasına geldiğini, bunun da “biz hiçbir mensuh (ayet) bulmuyoruz ki, onu biz neshetmiş olmayalım” manasını taşıdığını, dolayısıyla نسخ fiili üzerindeki bu iki kıraatın da aynı manaya geldiğini düşünmektedir.¹⁸

Mekkî (ö. 437/1045) de Ebu Ali el-Fârisî gibi نسخ ve أنسخ kalıplarının aynı manaya gelemeyeceğini, kelimenin teaddi için if'al babı formuna sokulduğunda ise mananın değişeceğini ve *inzal* manası kazanacağını düşünmektedir. Bu durumda ayetin manasından indirilen her ayetin neshedilmesi anlaşılır. Ayeten bu mananın anlaşılmasını imkânsız gören Mekkî, İbn Âmir kıraatına göre *n-s-h* fiilinin if'al babındaki bulma (وجدان) manası ile açıklanması gerektiğini be-

Salim Mekrem), Beyrut, Darü's-Şuruk, 1979, s.86; Ebû Abdullah Nasr b. Ali b. Muhammed eş-Şirazi İbn Ebû Meryem, *el-Müddah fî vöcuhî'l-kıraa ve ileliha*, (thk. Ömer Hamdân Kübeysi), Cidde, y.y, 1993, s. 294.

¹⁶ Alûs'ninn bu ibahayı Allah'ın bir ayeti neshetmesi üzerine Peygamberin ayeti bu nesh üzere bırakmasının mübah kılınması ile açıkladığı görülür. Bk. Ebu'l-Fadl Şihabüddin es-Seyyid Mahmud Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, Beyrut, Daru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, t.y, I, s. 352. Mekkî ise neshin ibahası ile terkin ibahası arasındaki farkı açıklarken, neshin ibahasını başka bir ayet ile (bedel) kaldırılan hüküm ile terkin ibahasını da başka bir ayet (bedel) olmaksızın kaldırılan hüküm için kullandığı görülür. Bk. Ebû Muhammed b. Hammus b. Muhammed Mekkî b. Ebû Talib, *el-Hidaye ila büluğ'u'n-nihaye*, İmarât, Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ ve'l-Bahs el-İlmî, 2008, s. 386.

¹⁷ Esirüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyani Ebû Hayyan Endelüsi, *el-Bahru'l-muhit*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud Ali Muhammed Muavvid, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993, I, s. 512.

¹⁸ Bk. Ebu İshak İbrahim b. Seri Zeccac, *Meânî'l-Kur'an ve İ'rabühü*, (thk. Abdülcelil Abduh Şelebî), Beyrut, Alemü'l-Kütüb, 1988, I, s. 190; Ebu Ali el-Farisî, *el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'a*, II, s.184-186. Ayrıca bk. Ebu Muhammed Abdülhak İbn Galbun İbn Atıyye el-Endülüsî, *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001, I, s. 192.

lirtmektedir.¹⁹ İfadelerinden Kurtubî'nin (ö. 671/1273) de aynı kanaati taşıdığı anlaşılmaktadır.²⁰

Dilci müfessirlerden Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbn Atiyye el-Endelûsî (ö. 541/1147) ise *insah'taki* hemze'nin teaddi için kullanıldığını düşünmektedirler. Ancak, *insah'ı* ayetin neshedilmesinin emri olarak açıklayan Zemahşerî ile terkin ibahası olarak açıklayan İbn Atiyye arasında birinci mefullerin takdiri noktasında bir farklılık vardır. Zemahşerî نُنسخ fiilinin birinci mefulünün Cebrail (a.s.) olduğunu düşünürken, İbn Atiyye birinci mefulün Hz. Peygamber (s.a.) olduğunu söylemektedir.²¹

Bize göre, İbn Amir'in ما نُنسخ kıraatının vecihleri ile ilgili her ne kadar, yukarıda verdiğimiz if'al babındaki bulma manası (أحمدت الرجل وأجدته محمودا), kılma manası (ما نُنسخ من آية يجعلها ذات نسخ) ve Hz. Peygambere neshin emredilmesi veya nesh serbestisinin (ibaha) verilmesi (neshedilen ayeti Hz. Peygamberin terketmesinin mübahlığı anlamında) gibi açıklamalar getirilebilse de bunların içinde tercihe en yakını bir ayetin neshinin emredilmesi ve bu emrin de Hz. Peygambere bildirmek üzere Hz. Cebrail'e verilmesidir.²²

Ayette geçen ننسها kelimesinde mütevatir kıraatlar bağlamında iki temel okuyuşun olduğunu belirtmiştik. Bunlardan İbn Kesir ve Ebu Amr kıraatında kelime *nun* ve *sin*'in fethası ve sakin *hemze* ile okunup *nes'* kökünden gelmektedir.²³ *Nes'* bir şeyi tehir etmek ve ziyade etmek manasında kullanılmaktadır. Nitekim “deveyi su içtiği yerden uzaklaştırdım” anlamında “نَسأت الإبل عن الحوض” denilir ve bununla bu devenin bir, iki veya daha fazla gün susuz bırakıldığı (susuzluğunun ziyade edildiği) kastedilir. Yine birine borcunu ödemeyi gecik-

¹⁹ Bk. Mekki, *el-Keşf an Vücuhi'l-Kırâati's-Seb' ve İlelühâ ve Hıcceciühâ*, (thk. Muhiddin Ramazan), Dimeşk, Matbuatü Mucemmai'l-Lügatü'l-Arabiyye, 1974, I, s. 257.

²⁰ Kurtubî, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, II, s. 67.

²¹ Ebü'l-Kâsim Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavami-zî'l-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucühi't-te'vil*, (thk. ve tk. ve drs. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz; şarik fi tahkik Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi), Riyad, Mektebetü'l-Ubeykan, 1998, I, s. 309; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, I, s. 192.

²² Ayrıca bk. Abdülaziz b. Ali b. Ali el-Harbî, *Tevcihü Müşkili'l-Kırâat el-Aşriyye el-Ferşiyye lügaten ve tefsiran ve i'rabın*, Mekke, y.y, 1997, s. 115-116.

²³ Bk. İbn Haleveyh, *el-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 86.

tirdiğinde “أنسأته الدين إنساء” denilir.²⁴ “أنسأ الله في أجله و أنسأ الله أجله” kullanımları da Allah'ın bir kişinin ecelini tehir etmesi (uzatması) anlamındaki kullanımlardır. Süte su karıştırıp sütü çoğaltma anlamında “نسأت اللبن” ve hamile olduğu zan- edilen kadın için “إمرأة نسوء” denilmesi²⁵ de yine kelimedeki ziyade manasına örnek teşkil eder.²⁶ Tevbe suresinin 37. ayetinde geçen النسئى de aynı fiilden tehir manasında isimdir.

Ayet İbn Kesir ve Ebu Amr kıraatındaki nes'/tehir manası dikkate alınarak tefsir edildiğinde tehirin nasıl anlaşılacağı ile ilgili birkaç görüş bulunmaktadır. Ebu Ali el-Farisî ayetteki tehirin üç anlama gelebileceğini söyler. Bunlardan birincisi bazı ayetlerin indirilmesinin tamamı ile tehir edilmesi yani bu ayetlerin indirilmemek suretiyle bilinmemesi, okunmaması ve bunlarla amel edilmemesidir. Bu durumda ayetin manası “Biz bir ayeti neshettiğimizde veya inzalini (indirilmesini) tehir ettiğimizde yani indirmedikimizde..” şeklinde olur.²⁷ İkincisi, hükmünün ve tilavetinin mensuh olduğu söylenen ayetlerde olduğu gibi bazı ayetlerin inmesinden sonra tilavet ve hükmünün kaldırılması suretiyle tehir edilmesidir. Üçüncüsü de ayetin hükmünün tehir edilmesi, fakat tilavetinin sabit kalmasıdır.²⁸

Mekkî b. Ebû Tâlib kıraatında نَسَأَهَا kıraatının tehir manası taşıdığını,²⁹ bu tehirin iki şekilde anlaşılabilirliğini söylemektedir. Ona göre, neshin tehirinin birinci manası ayetin indirilmesinin tehir edilmesi yani levh-i mahfuzdan hiç indirilmemesi; ikincisi ise indirilen ve kendisiyle amel edilen bir ayetin sadece hükmünün, sadece tilavetinin ya da hem hükmü hem de tilavetinin neshedilmesidir.³⁰

²⁴ Ebu Ali el-Farisî, *el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'a*, II, s. 186-187; İbn Ebû Meryem, *el-Müdah fi vücuhi'l-kıraa ve ileliha*, s. 295.

²⁵ Bu kullanım da hamileliğin normal kadına göre bir fazlalık olması ziyadelik manasına teyid eder.

²⁶ Bk. Ebu Mansur Abdülkahir el-Bağdadî, *en-Nasih ve'l-Mensuh*, (thk. Hilmi Kamil Esad Abdülhadi), Amman, Darü'l-Advâ, t.y, s. 60.

²⁷ نَسَأَهَا kıraatındaki tehire verilen bu anlam için ayrıca bk. Ebu Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Huccetü'l-Kirâât*, (thk. Saïd el-Efgânî), Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1997, s. 109.

²⁸ Ebu Ali el-Farisî, *el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'a*, II, s. 187-188.

²⁹ Mekkî'nin kelimedeki tehirin manasını neshin tehiri olarak anlamlandırıldığı anlaşılmaktadır.

³⁰ Mekkî, *el-Keşf an Vücuhi'l-Kirâât*, I, s. 258.

İbn Kesir ve Ebu Amr dışındaki kıraat imamlarının okuyuşu ile alakalı Sa'd b. Ebu Vakkas نُسَّهَا kıraatındaki hitabın Hz. Peygambere olduğunu ve hatırlamanın zıddı olan nisyardan geldiğini, *insa'nın* Hz. Peygamberin bir ayeti unutulması ile kaldırılması şeklinde anlaşılacağını söylemiş; İbn Abbas ve Süddî “..veyahut da öylece bırakıp neshetmediğimizde..” manasında terk manasını; Dahhak “ما نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَسَّهَا” lafzı ile ilgili nasih ve mensuh eşleştirmesini; İbn Zeyd ise “silip kaldırdığımızda” (نَحَّهَا) manasını tercih etmiştir.³¹

Esasında *insa* kelimesi *nisyan* kökünden gelmektedir. *Nisyan* ise terk ve unutmama manalarında kullanılan bir kelimedir.³² Örneğin bu kelime Tevbe suresi 67. ayet ve Kehf suresi 99. ayette terk manasına gelirken, En'am suresi 68. ayette ve Kehf suresi 61. ayette unutmama manasında kullanılmaktadır. *Nisyan* kelimesindeki bu iki anlam dilcilerin *insa'* kelimesinin manasına dair yorumlarına da yansımıştır.

نُسَّهَا kelimesindeki terk manasını esas alanların ibareyi “..terkedip neshetmediğimizde..” ve “..terkini emrettiğimizde..” veya “..sana terkini mübah kıldığımızda..” şeklinde tefsir ettikleri görülmektedir.³³ Ancak bu yorumlardan ilkinin neshetmemeyi, ikincisi ve üçüncüsünün ise terk yolu ile neshi ifade ettiği anlaşılmaktadır ki aynı kelimedeki söz konusu olan birbirine zıt bu iki yorum dikkat çekicidir.

Ayetteki *nisyan'ın* terk manasında “..bir ayeti neshetmeyip öylece terkettiğimizde..” şeklinde anlaşılması ayetin “..ondan daha hayırlı veya onun gibi bir ayet getiririz..” kısmıyla beraber düşünüldüğünde³⁴ müşkil bir durum ortaya

³¹ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, (tlk. Abdülmaksud b. Abdürrahim), Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007, I, s. 170-171.

³² Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999, I, s. 522-523.

³³ Bk. Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, s. 68.

³⁴ Hibetullah b. Selame (ö. 410/1019) *en-Nasih ve'l-Mensuh'unda* Bakara suresi 106. ayetteki takdim-tehirle ilgili bu ayeti tefsir edecek kimseyi uyardığı görülür. Ona göre, ayetteki “daha hayırlısını getiririz” kısmı “bir ayeti neshettik mi” ifadelerinden sonra takdir/takdim edilmelidir. (Bk. Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selame b.Nasr Hibetullah b. Selame, *en-Nasih ve'l-mensuh*, Mısır, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladüh, 1967, s. 9-10. Ayrıca onun ayetin manasını şöyle takdir ettiği görülmektedir: “تقديره هو أعلم ما نرفع من حكم نأت بخير منها أو نساها أي نتركها فلا ننسخها” Hibetullah b. Selame'nin ayetteki bu takdim-tehir vurgusunun ayetin “أو نساها” kısmıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. “veya bir ayeti bırakıp (terkedip) neshetmediğimizde” manası

çıkılmaktadır.³⁵ Yine if' al babında gelen *insa'nın* sülâsî form ile aynı manayı (terk manasında nisyan) ifade etmesi ise ayrı bir tartışma konusudur. Bu çerçevede *nünsiha* kıraatında terk manasının yanlış olduğunu belirten Zeccac³⁶ (ö. 311/923) bu kıraat ile kelimenin kazandığı anlamın "terkedilmesini emrettiğimizde..." (تأمر بتركها) şeklinde anlaşılmasını öngörmektedir. *İnsa'* terkin emri olarak anlaşıldığında ise *nesh* ile *insa'* arasındaki farkı sorgulamak gerekecektir. Zeccac bu farkı şöyle açıklamaktadır:

Eğer terk ile nesh arasındaki fark nedir diye sorulacak olursa buna şöyle cevap verilir: Nesh Kur'an'da söz konusu olup sonradan gelen ayetin önce gelen ayetin hükmünü ortadan kaldırmasıdır. Terk ise, bir ayetin bir hüküm getirmesi, daha sonra bu ayeti nesheden başka bir ayet gelmeksizin Müslümanların bu ayetin hükmünü terk etmelerinin emredilmesidir.³⁷

"Nünsiha" kelimesinin unutturma manasında nisyan kökünden gelmiş olabileceği düşünüldüğünde ise³⁸ Hz. Peygamberin vahyi unutma ihtimali gündeme gelmektedir. *İnsa'da* unutturma manasını öneren âlimlerin görüşlerine A'la suresi 87/6. ayette geçen *سنقرئك فلا تنسى إلا ما شاء الله*³⁹ ibaresini delil gösterdikleri görülmektedir. Ancak Zeccac bu ayete bakarak Hz. Peygamberin vahiyden Allah'ın dilediği kadarını unutacağını söylemenin yanlış olacağını, ولن شئنا

verildiğinde "daha hayırlısını getiririz" ifadesini açıklama ihtimali ortadan kalkmaktadır. Çünkü neshedilmeyenin yerine daha hayırlısının getirilmesini izah etmek zordur.

³⁵ Ebu Ali el-Farîsî, *el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'a*, II, s. 192; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-muhit*, I, s. 514.

³⁶ Ebu Ali el-Farîsî her ne kadar terk manasını ayetin siyakı sebebiyle isabetli bulmasa da, nünsiha kelimesinin if' al babından olması sebebiyle terk manasına gelemeyeceği noktasında Zeccac'a katılmamaktadır. Bk. Ebu Ali el-Farîsî, *el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'a*, II, s. 198.

³⁷ Zeccac, *Meâni'l-Kur'an ve 'rabühü*, I, s. 190.

³⁸ *نُنْسِيهَا* kıraatının unutturma manasına geldiğini savunanların Sa'd b. Ebi Vakkas, Hasan ve Yahya b. Ya'mer den rivayet edilen (te'nin fethası ile) *نُنْسِيهَا*, Saîd b. el-Müseyyeb ve Dahhak'tan rivayet edilen (te'nin zammesi ve sinin fethası ile) *نُنْسِيهَا*, İbn Mesud'dan rivayet edilen *نُنْسِيهَا* ma'nüniك من اية او ننسخها Ma'nüniك من اية او ننسخها, İbn Mesud'dan rivayet edilen *نُنْسِيهَا*, İbn Mesud'dan rivayet edilen *نُنْسِيهَا* kıraatlarını delil getirdikleri görülmektedir. Bk. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, I, s. 522; Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsili İbn Cinni, *el-Muhteseb: fi tebyini vücuhî şevazi'l-kuraa ve'l-izahî anha*, (thk. Ali en-Necdi Nasîf, Abdülhalim en-Neccâr, Abdülfetah İsmail Şibli, yay. haz. Muhammed Beşir el-İdilbi), İstanbul, Sezgin Neşriyat, 1986, I, s. 103-104. Buradaki "nisyan"ı bazıların Allah'a bazıların da Hz. Peygambere isnad ettiği görülür. Ancak Hz. Peygamberin sadece Allah'ın izin verdiği şeyleri yaptığı göz önünde bulundurulursa iki görüş arasında öзде bir farklılık olmadığı anlaşılır. Bk. İbn Zencele, *Hucce'tü'l-Kirâât*, s. 110.

³⁹ el-A'la, 87/6.

الك لنذهين بالذي أوحينا اليك ayetinden⁴⁰ Allah'ın böyle bir şey dilemeyeceğinin anlaşıldığını düşünmektedir.⁴¹ "Nünsiha" fiilinin unutmama manasında nisyan kökünden geldiğini düşünen Ebu Ali el-Farisî ise bu noktada Zeccac'a katılmamakta, İsra suresindeki ayetin haberler, geçmiş ümmetlerin kıssaları gibi ayetlerden neshi mümkün olmayan kısımlara hamledileceğini ifade etmektedir.⁴²

Mekkî de نُنسها kırâatının terk değil de unutmama manasındaki *nisyan* kökünden geldiğini düşünenlerdendir. Ona göre, *insa'nın* terk manasına gelmesi için ilk nun'un fethalı olması gerekmektedir. Çünkü Arap dilinde أنسيت الشيء tabirinin terk manasında kullanımı söz konusu değildir.⁴³ Burada hemze teaddi için kullanılmış ve böylece fiil iki mefulle geçişli hale gelmiştir. Dolayısıyla ayetinin bu kısmı birinci meful yerine Hz. Peygamber takdir edilerek "Ey Muhammed sana bir ayeti unutturduğumuzda.." (او ننسكها يا محمد) şeklinde anlaşılır.⁴⁴

Neticede, نُنسها kırâatını çoğunluğun unutmamanın karşıtı olan *nisyan* manasında ele aldıkları görülmektedir. Bu da fiildeki terk manasının mecaz olduğu anlamına gelebilir. Nitekim unutulmuş veya unutturulan zaten terkedilmiş demektir. Terk nisyanın lazımlı bir sıfatı olunca terkin nisyan yerine kullanımı da mecaz kapsamında değerlendirilir.⁴⁵

2. Nesh Kelimesinin Etimolojik Tahlili

خ ن س aslı harflerinden oluşan *nesh* nakletmek, izale ve iptal etmek manalarında kullanılır. Bir şeyi kaldırmak (ref') ve başka bir şey ile değiştirmek (tahvil-tebdil) de neshin manaları arasında gösterilir. *Nesh* kelimesinin İslam öncesi dönemde bir şeyi kaldırmak (ref') manasına geldiği, İslam'ın bu kelimenin manasını Arapların bildiği şekli ile kullandığı söylenmiştir.⁴⁶ Ancak ref' ve

⁴⁰ el-İsra, 17/86.

⁴¹ Zeccac İله شاء الله ibaresinden Hz. Peygamberin insanı vasıfları gereği günlük işlerindeki unutmaların anlaşılacağını gündeme taşımaktadır. Bkz. Zeccac, *Meâni'l-Kur'an*, I, s. 189.

⁴² Bk. Ebu Ali el-Farisî, *el-Hucce li'l-Kurra'i's-Seb'a*, II, s. 193, 195.

⁴³ Bk. Mekkî, *el-Hidaye ila bülûğu'n-nihaye*, s.386.

⁴⁴ Mekkî'nin نُنسها kırâatının terk manasında anlaşılması için kelimenin if'al babında gelmemesi gerektiğine vurgu yaptığı, ayrıca nisyan manasını mana ve kurranın icması ile delillendirdiği (hüccet) görülmektedir. Bk. Mekkî, *el-Keşf an Vücuhi'l-Kırâât*, I, s.259.

⁴⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, III, s. 245.

⁴⁶ Hibetullah b. Selame, *en-Nasih ve'l-mensuh*, s. 5.

tebdil manaları izâle-iptal anlamlarının zımnında düşünülebilir. Bir yazının bir kitaptan diğer bir kitaba aktarılması, nakil manasında *nesh* ve *intisah* (انتساح) kelimeleri ile karşılanır. Mirasın bölüşülmeksizin mirasçılarının yer değiştirmesini ve zamanın ardarda gelmesini de aynı bağlamda neshin türevlerinden *tenasüh* (تناسخ) kelimesi ifade eder. Güneş gölgeyi kaldırdı (نسخت الشمس الظل), rüzgâr izleri giderdi (نسخت الريح آثار الديار) ve ihtiyarlık gençliğin yerini aldı (نسخ (الشيب الشباب) kullanımları ise *neshteki* izale ve iptal manaları ile ilgilidir.⁴⁷

Bütün bu manalar birlikte düşünüldüğünde, *neshin* Arapçada iki temel anlamda kullanıldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi nakil manasıdır. Nakil manasında nakledilenin şeyin bu işlemde sonra yerinde kalması veya kalması şeklinde iki kullanım söz konusudur. Arapların “kitabı başka bir yere aktardım” (نسخت الكتاب) sözünden kitabın içindekileri olduğu gibi başka bir kitaba aktarmak kast olunur ki, bu durumda mensuh yani nakledilen değişmez. Aksine lafız da mana da aynen kalır. Kur’an’da neshin bu mana ile alakası yoktur. Çünkü Kur’an’da nasih ve mensuh olan iki ayetin aynı lafız ve manaya sahip olması beklenemez. Ancak Nehhas (ö. 338/950) gibi bazı isimlerin Kur’an’daki neshin bu manada olduğunu söyledikleri görülmektedir. Bu bakış açısının doğruluğu tartışmalıdır.⁴⁸ Nakil manası ile ilgili bahsettiğimiz ikinci kullanımda ise nakledilen şeyin eski yerinde kalmaması ile birlikte bir şeyin bir yerden başka bir yere aktarılması söz konusudur. Nakildeki bu manaya Arapların “نسخت النحل العسل” kullanımı⁴⁹ örnek verilebilir.⁵⁰

Neshin temel iki anlamından diğeri olan izale ve iptal manalarında da nasihin mensuhun yerini aldığı ve almadığı iki kullanım vardır. Arapların Güneş gölgeyi yok etti (نسخت الشمس الظل) şeklindeki kullanımında güneş gölgenin

⁴⁷ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidi Halil b. Ahmed, *Kitâbi'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hendâvî, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, “n-s-h maddesi”, IV, s. 215; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ İbn Faris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut, Darü'l-Fikr, t.y., “n-s-h maddesi”, V, s. 424-425; Zemaşerî, *Esasü'l-belaga*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998, II, s. 266; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “n-s-h maddesi”, Beyrut, Dâru Sadır, t.y., III, s. 61.

⁴⁸ Mekki, *el-İzah li-nasihü'l-Kur'ân ve mensuhih*, (thk. Ahmed Hasan Ferhat, Cidde), Dârü'l-Menar, 1986, s. 47.

⁴⁹ Bu tabir arının balı bir petekten diğer peteğe aktardığını anlatmak için kullanılır.

⁵⁰ Abdurrahman b. İbrahim el-Matrudî, *en-Nesh fi'l-Kurani'l-Azîm*, Riyad, Metâbiu Camiati'l-Melik Suud, 1993, s. 6.

yerini almıştır.⁵¹ Yine Arapların “rüzgâr izleri alıp-götürdü” (نسخت الريح الاثار) tabirinde rüzgâr izleri yok etmekle birlikte onun yerini almamıştır. Bilakis ikisi de yok olmuştur.⁵²

Nesh kelimesinin yukarıda verdiğimiz sözlük anlamları ve kullanımlarının neshin ıstilahî manasının teşekkülünde etkin olduğu görülmektedir. Nitekim neshin ıstilah manası verilirken ve nesih teorisinin sınırları çizilirken kelimenin lügat manaları arasında tercihlerin yapıldığı veya benimsenen teoriye uygun olarak bazı manaların ön plana çıkarıldıkları görülmektedir. Örneğin nesih ile ilgili müstakil eser kaleme alan ilk dönem müelliflerinden Nehhas’ın -yukarıda da zikrettiğimiz gibi- nesihteki nakil manasını esas aldığı görülmektedir. Nehhas bu tercihi sebebi ile Kur’an’da neshin çoğunun “kitabı bir yerden başka bir yere aktarmak” manasında kulların kendisini yapmaktan başka birşeye yönlendirilmeleri (nakl) ve mensuh olanın okunmaya devam etmesi şeklinde gerçekleştiğini söylemektedir.⁵³

Nesih tariflerinde göreceğimiz beyan yüklü tanımların bu bağlamda vaz’î anlam ile ıstilahî anlam arasındaki ilişki açısından eleştirildiği de vakidir. Nitekim kelimenin etimolojisinde beyan anlamı yoktur. Neshin varlığı/yokluğu, bedel ile/bedelsiz gerçekleşebilme imkanı ve nesih çeşitleri gibi konulardaki tartışmaların döneceği yer de yine kelimenin etimolojisidir.⁵⁴ Örneğin kelime

⁵¹ Mekkî neshin bu manasının içerisine hükmü mensuh tilaveti bâki olan ayetler ile tilaveti de hükmü de mensuh olan ayetlerin yer aldığını söyler. Hz. Aişe’den gelen on emzirme ile ilgili rivayetler ise hükmü de tilaveti de mensuh olan grupta değerlendirilir. Bk. Mekkî, *el-İzah*, s. 50. Ayrıca bk. Nadiye Şerif, *en-Nesh fi Dirâseti’l-Usuliyîyin*, Beyrut, Müessesetü’r-Risale, 1985, s. 19.

⁵² Kur’an’ın neshi ile alakalı bu manaya hamledilebilecek iki kısım vardır. Bunlardan birincisi, Ahzab suresinin Bakara suresi kadar uzun olduğu, fakat bir kısmının neshedildiği nevinden rivayet edilen haberlerdir. Bu gibi rivayetlerde lafız da hüküm de neshedilmiştir. İkincisi ise -recim ayetinde söz konusu olan- tilavetin mensuh hükmün baki kaldığı kısımdır. (Bk. Mekkî, *el-İzah*, s.53.) Ancak bu iki kısım neshin bir şeyin başka bir şeyi onun yerini almaksızın kaldırması manasında değerlendirmek yerine *insa’* kapsamında değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu iki kısım için de nasihten söz etmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Mekkî de her ne kadar meseleyi neshin söz konusu manası altında ele alsın da bahsettiğimiz *insa’* anlamına vurgu yapmaktadır. (Mekkî, *el-İzah*, s. 53.)

⁵³ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradi Nehhas, *en-Nasih ve’l-mensuh fi kitâbillahi azza ve celle ve ihtilafî’l-ulemai fi zalik*, (thk. Süleyman b. İbrâhim b. Abdullah el-Lahim), Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1991, I, s. 428.

⁵⁴ Örneğin İbn Hazm (ö. 456/1064) neshin farklı anlamlarını işlediği satırlarda, nesihteki zeval manasının tamamen yok olma (in’idam) ve bir yerden diğer yere aktarıma (intikal) şeklinde iki yönünün olduğundan; izale manasının ise bir şeyin kaldırılması (nesih) ve yerine başka bir alter-

nakil anlamının ön plana çıkarıldığı tanımlar ile usul ilminin incelediği neshi tarif etmek mümkün gözükmezken bedel ile ve bedelsiz gerçekleşebilme ihtimallerinde kelimenin temel iki anlamında söz konusu olan yerini alarak/almayarak gerçekleşebilme durumları etkin olacaktır. Yine kelimedeki izale ve iptal anlamlarının gerçekleşme şekillerinin nesh çeşitlerinin tasnifine yansımaları da kaçınılmazdır.

3. *Nesh'in Kavramsallaşma Süreci ve Kapsamı*

Nesh kavramının tarihi süreçteki seyrine baktığımızda Hz. Peygamber, sahabe ve tabiînin ileri gelenlerinin kullanımı ile usulcülerin kavramın sınırlarını çizdiği dönemdeki kullanım arasında bariz bir farklılık görürüz. Nesh kavramı ilk dönemde ayetin zahirinin vasıflarındaki bütün değişiklikleri kapsayacak şekilde izale kavramı ile karşılanırken, usulcüler kavramı (farklı tanımları bulunmakla birlikte) şer'î bir hükmün kendinden sonra gelen şer'î bir hitapla ortadan kaldırılması şeklinde tanımlamışlardır. İlk dönem için *nesh* kelimesi ile karşılanan herşey usulcülerin nesh kavramı içerisinde yer almazken, usulcülerin nesh dediği herşey ilk dönem için de aynı kapsamda değerlendirilmiştir. Dolayısıyla ilk dönemde nesh kavramı usulcülerin ıstılahındaki nasih-mensuh, mutlak-mukayyed, âm-hâs, icmal-beyan ve istisna gibi kavramları içermektedir.⁵⁵

Nesh kavramının nesh terorisinin teşekkül sürecinden önceki ilk dönem kullanımları için kelimenin lügat manasının esas alındığı anlaşılmaktadır. Aksi takdirde hem nasih-mensuh ayet sayılarındaki fazlalık ve farklılıklar hem de aşağıda örneklerini vereceğimiz ilk dönem nesh rivayetlerinin anlaşılması zorlaşır. Nitekim tabiînden gelen neshin hangi ayetlerde söz konusu olacağına

natifinin (bedel) getirilmesi ve bir şeyin bedelsiz kaldırılması şeklinde iki kısmının bulunduğu-
dan bahseder. İbn Hazm'a göre Kur'an'da nesh dediğimizde ise bir hükmün tilavetinin sabit ol-
masıyla birlikte hükmünün kaldırılması anlaşılır. Yani -ister sünnet ister Kur'an olsun- nasih olan
ayet de mensuh olan ayet de tilaveten sabittir, ancak mensuh olan ile amel edilmez. Bk. Ebû Mu-
hammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî İbn Hazm, *en-Nasih ve'l-mensuh fi'l-Kur'âni'l-kerim*, (thk.
Abdülgaflar Süleyman Bündari), Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, s. 6-7.

⁵⁵ Matrudi, *en-Nesh fi'l-Kurani'l-Azim*, s. 6-7.

dair rivayetler de kavramın kapsamındaki bu genişliğe işaret etmektedir.⁵⁶ Şatıbi (ö. 790/1388) *Muvâfakat'*ında bu husus ile ilgili şu ifadeler yer verir:

Müttekaddimînin sözlerinden anlaşılıyor ki, onlar neshi usulcülerin kullanımından daha genel bir manada kullanıyorlar. Şer'î bir hükümün daha sonra gelen şer'î bir delil ile kaldırılmasına nesih dedikleri gibi bazen mutlağın takyidinde, bazen –muttasıl veya munfasıl bir delil ile- umumun tahsisine, bazen de mübhem veya mücmelin beyanına da nesih diyebiliyorlar. Aslında bu kullanım sayılanların hepsi arasında ortak bir noktanın olmasından kaynaklanıyor. Nitekim kavramsallaşma sürecini tamamlayan neshe bakıldığında, bu kavramın zaman olarak önce olanın değil de sonra gelenin teklife konu edildiği ve kendisiyle amel edilmesinin istendiği manasını ifade ettiği görülür. Bu mana ise, mutlağın takyidinde ve diğer sayılanlarda da söz konusudur.⁵⁷

Bakara suresinde geçen “*وإن تبدوا ما في أنفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله*”⁵⁸ lafzının yine aynı surede geçen “*لا يكلف الله نفسا إلا وسعها لها ما كسبت و عليها ما اكتسبت*”⁵⁹ lafzı ile neshedildiğine dair İbn Abbas kaynaklı rivayetler ilk dönem nesih kullanımı için iyi bir örnektir. Usulcülerin sistematize ettiği nesih teorisine göre, nesih hüküm ve hüküm manası taşıyan haberler için söz konusu olabilir. Salt haber formu ile gelen nass'ta nesih olması düşünülemez. Yukarıda verdiğimiz ayetler ise haber formu ile gelmiştir. Daha sonra bu ayetler ile ilgili gelen diğer rivayetlere bakılınca ashabın, Allah'ın kulları açığa çıkardıkları veya içlerinde gizli

⁵⁶ Mücahid, Saîd b. Cübeyr ve İkrime neshin sadece emir ve nehiy kalıplarında olabileceğini söyler. Dahhak emir ve nehiy kalıplarının yanında emir ve nehiy ifade eden haberlerde de neshin bulunabileceğini düşünmektedir. Dahhak ve onun gibi düşünenlere göre, örneğin Nur suresi 3. ayette geçen *فَلَا يَنْكُحُ الزَّانِيَةَ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةَ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ* ifadeleri her ne kadar haber formatında gelse de, *لَا تَنْكَحُوا زَانِيَةً وَلَا مُشْرِكَةً* manasında hüküm ifade eder. Yine Yusuf suresi 47. ayette geçen *إِذْ رَأَوْا مَاءَ سَعْتِينَ دَابَّابًا* ifadesi de her ne kadar haber formatında gelse de, *أَبَابًا* manasında hüküm ifade eder. (Bk. Hibetullah b. Selame, *en-Nasih ve'l-mensuh*, s. 8-9. Ayrıca Bk. Zürcanî, *Menahil*, II, s. 165-166.) Abdurrahman b. Zeyd ve Süddî neshin emir-nehiy kalıpları içeren ayetlerle bütün haberlerde söz konusu olabileceğini söylerler. Seleften bazıları “*إلا*” ile istisna edilen bütün cümlelerde neshin bulunduğu söylerken istisnadan nasih konumunda olduğunu kabul ederler. (Bk. Hibetullah b. Selame, *en-Nasih ve'l-mensuh*, s. 8-9.)

⁵⁷ Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati Şatıbi, *el-Muvâfakat fi usulî ş-şeria*, (şrh. Abdullah Draz), y.y, 1975, III, s. 108.

⁵⁸ el-Bakara, 2/284.

⁵⁹ el-Bakara, 2/286.

tuttukları herşeyden hesaba çekeceğini bildiren birinci ayet sebebiyle sıkıntılı bir duruma düştükleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla rivayetlerdeki ikinci ayetin birinci ayeti neshettiğine dair gelen “nesehat” ifadesini ashabin içine düştüğü sıkıntının ikinci ayet ile izale edildiği/kaldırıldığı manasında anlamak için bir engel yoktur.⁶⁰

Yine Katade b. Diâme'nin *en-Nasih ve'l-Mensuh*'unda mutlak olarak boşanan kadınların iddetlerinin üç temizlik miktarı olduğunu bildiren Bakara suresi 228. ayetin, kocası ile birlikte olmadan boşanan kadınların iddet sürelerinin olmadığını bildiren Ahzab suresi 49. ayet ile neshedildiğini söylemesi,⁶¹ anne-babaya hürmet edilmesi ve iyi davranılmasını emredip onlara yapılacak her türlü saygısızlığı (öf demeyi bile) yasaklayan İsrâ suresinin 23-24. ayetlerindeki “Ya rabbi onların beni küçükken (sıkıntılarına katlanarak) büyüttükleri gibi sen de onlara merhamet et” mealindeki “وقل رب ارحمهما كما ربياني صغيرا” kısmının Peygamber ve müminlere yakınları olsa bile müşrikler için istiğfar etmeyi yasaklayan Tevbe suresinin 113. ayeti ile nesh edildiğini vurgulaması⁶² da selefın neshi kullanırken bu kapsama tahsis ve takyid gibi hususları dahil ettiklerini göstermektedir.

İlk üç asır ve sonrasında neshin kullanımı ile ilgili bu farklılıktan ötürü nesh kavramı ve mensuh olduğu söylenen ayetler ile ilgili değerlendirmede bulunurken kavramın kullanıldığı bağlamı ve nesh kavramı ile neyin/nelerin karşılandığını iyi tespit etmek gerekmektedir. Aksi takdirde usul ilminde nesh teorisi kapsamında değerlendirilmeyen ayetlerle ilgili bazı eserlerde yer alan nesh rivayetleri sebebi ile nesh teorisinin yanlışlığına hükmetmek kolaycı ve yanlış bir tavır olacaktır. Umum, itlak gibi ayetin delaleti ile anlaşılan birtakım durumlarda selefın nesh kavramını kullandığına işaret ederek nesh lafzının

⁶⁰ Bk. Nehhas, *en-Nasih ve'l-mensuh*, II, s. 118-124. Ayrıca bkz. İbn Cevzî, *Nevasihü'l-Kur'ân*, (thk. ve drs. Muhammed Eşref Ali el-Melbâri), Medine, Vizaretü't-Ta'limi'l-Âli, 2003, s. 131-132.

⁶¹ Ebü'l-Hattab es-Sedûsî Katade b. Diame, *en-Nasih ve'l-mensuh fi kitâbillahi teala*, (thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin), Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, s. 34. Ayrıca Katade hayız görmeyen ve hamile olan kadınlara ait iddet sürelerini belirleyen ayetlerin de mutlak manayı ifade eden Bakara suresindeki ayetin nasihi olduğunu söylemektedir. Bk. a.e, s. 34-35.

⁶² Katade, *en-Nasih ve'l-mensuh*, s. 44.

mücmel olduğunu söyleyen⁶³ İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) de dikkatleri bu noktaya çektiği görülmektedir.

Bununla birlikte nesih teorisinin teşekkül sürecinden sonraki dönemde de fıkıh geleneği içerisinde gerek cumhur gerekse Hanefiler tarafından âmm-hass ve mutlak-mukayyed bağlamında işlenen bazı hususların nesih kapsamında değerlendirildiği görülür. Tefsir usûlüne de yansımaları muhtemel olan bu karışıklığı gidermek adına âmm-hass ve mutlak-mukayyed kapsamında ele alınan neshe cüz'î nesh demek yerinde olabilir.⁶⁴

Mütekaddimîn ile mütahhirîn arasında kavramın kapsamı noktasındaki bu farklılığın neshin işlevinin beyan veya iptal olarak belirlenmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Neshin bir beyan türü olduğu söylendiğinde kavramın tahsis, takyid ve beyan (mücmel ve mübhemîn beyanı manasında) gibi birtakım unsurları kapsayacağı açıktır. Ancak kanımızca ilk üç asır için nesih kavramı ve kullanımı açısından birtakım problemlere cevap niteliğinde sorgulamalarla da şekillenen bir sistematik kavramsallaşma hareketinden bahsetmek yerine meseleyi nüzul sürecinde neshe konu olan ayetlerin muhatapları nezdinde ifade ettiği anlamı içselleştirerek algılamak daha isabetli görünmektedir.

Hz. Peygamber'in kendisine inen vahyi tebliğ süreci ile radikal bir değişim sürecine giren Mekkeli Müslümanların sonsuz teslimiyet ile kendilerine yöneltilen her emrin gereğini yapma ve her yasaktan da kaçınma gayretleri, İslam ile şereflenmelerinden önceki hayatlarına set çekmelerinin bir tezahürüdür. Onların yaşadıkları bu köklü değişim ve dönüşüm de -kelime manasıyla- bir nesihdir. Hz. Peygamber'in ağzından çıkacak her kelimeyi hayatlarında tatbik amacı ile bekleyen ashabın gündeminde (ıstılahî anlamı ile) nesih tartışmalarının yer almasının imkansızlığı bir yana tahsis, takyid, beyan ve tefsirin nesih olarak adlandırılmasının da onlar açısından bir problem teşkil etmeyeceği açıktır. Nüzul süreci Kur'an muhatapları için sonra gelen hüküm - ister daraltıcı bir yorum, ister açıklayıcı bir mana, isterse önceki hükümden

⁶³ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmuatü'l-fetava*, (cem ve tertip: Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), Suud, y.y, 1962, XIV, s. 101.

⁶⁴ Bk. Ali Bakkal, "Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı" Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi No: 3, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996, s. 41-42.

farklı bir hüküm getirsin- son gelen hükmün ışığında anlaşılmalı ve yaşanmalıdır.

Usul ilminde, bir ibadetin müddetinin sona ermesinin beyanı, devam etmesi beklenen bir ibadetin hükmünün sona ermesi, sabit olduktan sonra bir hükmün kaldırılması⁶⁵ şeklinde tanımları yapılan⁶⁶ neshin usul ilmine üçüncü hicri asırdan itibaren konu olduğu ve sistematize sürecine girdiği söylenebilir. İmam Şafii (ö. 204/820) ile başlayan bu süreçte nesh tanımları noktasında iki temel ekolün varlığı göze çarpar. Bunlardan birincisi yine Şafii'nin temsil ettiği ve tariflerde ref' manasının vurgulandığı ekoldür. Şafii'de neshe ait net bir ıstılah tanımına rastlamak mümkün değilse de, gerek neshi hükümler bazında ele alması gerekse Kur'an'ın Kur'an'ı, sünnetin de sünneti neshetmesi noktasında yaptığı ayırım, konuyu ele aldığı bağlamla birlikte düşünüldüğünde, neshin kulların fiilleri ile ilgili olan hükmün sübutundan sonra şâri' tarafından kaldırılması demek olduğu ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.⁶⁷

Tefsirinde *Kitabü'l-Beyan an usûli'l-ahkâm* isimli eserinde ayrıntı ve delilleri ile meseleyi tartıştığını söyleyip Kur'an ve sünnette nesh namına ne varsa bunların hepsinin sabit bir hükmü ortadan kaldırdığını ve kullara yeni bir hüküm getirdiğini söyleyen Taberî'nin (ö. 310/923) de -Şafii'de olduğu gibi- (en azından tefsirinde) usulcülerin kullanımlarına uygun bir tarif yapmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, Taberî'nin neshin istisna, umum-tahsis, mücmel-müfesser gibi unsurlardan çok farklı bir kavram olduğuna vurgu yapması Şafii ekolü ile aynı öğretiyi benimsediğini göstermektedir.⁶⁸

Şafii ve Taberî'den sonra usulcülerden bir kısmının bu ekolün çizgisini takip ettiği ve artık yaptıkları tariflerde neshteki ref' manasını vurguladıkları görülür. İbnü'l-Cevzî'nin "kulların daha önce sorumlu tutuldukları (teklif) bir hükmün başka bir hükümle (bedel) veya başka bir hüküm olmaksızın kaldırılması (ref)"

⁶⁵ Bir hükmün sabit olduktan sonra gelecek bir zaman diliminde nesh edilmesinin o hükmün gelecek zamanda sübutundan önce nesh edilmesi manasına geleceğinden bu tarife itiraz edilmiştir. Bk. Bağdadî, *en-Nasih ve'l-Mensuh*, s. 39.

⁶⁶ Bağdadî, *en-Nasih ve'l-Mensuh*, s. 39; İbn Hazm, *en-Nasih ve'l-mensuh*, s. 7.

⁶⁷ Matrudi, *en-Nesh fi'l-Kurani'l-Azîm*, s. 8. Ayrıca Bk.. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şafii, *er-Risâle*, (thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib), y.y, Darü'l-Vefa, t.y, s. 44.

⁶⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, II, s. 535.

şeklinde yaptığı tarif ile usulcülerin tanımlarında açık bir şekilde yer almaya başlayan ref' kaydını İbn Hâcib,⁶⁹ (ö. 646/1249) Şâtıbî⁷⁰ (ö. 790/1388) gibi önemli isimlerin de kullandığı görülür.⁷¹

Nesih tanımlarında öne çıkan ikinci ekolde ise beyan manası vurgulanır. Bu ekolün ilk temsilcisi Cessâs'dır. (ö. 370/981) Cessâs neshin ıstilahî manasını "hükümün ve tilavetin müddetinin beyanıdır" şeklinde tarif eder.⁷² Ona göre, bizzat emredilen bir hükümün aynı zamanda yasaklanması olanaksızdır ve neshin hükümün izalesi değil de bu hükümün gelecekte geçerli olmayacağını beyanı olduğu söylenmelidir.⁷³ Cessâs'ın bu tarifi bazı farklılıklarla İbn Hazm,⁷⁴ (ö. 456/1064) Karâfî⁷⁵ (ö. 684/1285) ve Beyzavî⁷⁶ (ö. 685/1286) gibi usulcüler tarafından da benimsenmiştir. Son olarak bu iki ana ekolün yanında Bakıllânî,⁷⁷

⁶⁹ İbn Hâcib neshi "Şer'î bir hüküm kendisinden sonra gelen bir diğer şer'î hüküm ile kaldırmak" (رفع الحكم الشرعي بدليل شرعي متأخر) şeklinde tanımlamaktadır. Bk. Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar İcî, *Şerhü'l-Adud ala muhtasari'l-münteha'l-usuli = Şerhu Muhtasari'l-Münteha*, (thk. Fadi Nasif, Tarık Yahyâ), Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000, s. 267.

⁷⁰ Bk. Şâtıbî, *el-Muvafakat fi usulî ş-şeria*, s. 108.

⁷¹ Bk. Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerim: dirase teşriyye, tarihiyye, nakdiyye*, Kahire, Darü'l-Yüsr, 2006, I, s. 99-101.

⁷² Ebü Bekr Ahmed b. Ali Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thr. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin), Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994, I, s. 136.

⁷³ Cessâs, *Usulü'l-fikh = Fusul fi'l-usul*, (dirase ve tahkik Uceyl Casim en-Neşemi), Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve Ş-uunü'l-İslamiyye, 1994, II, s. 198-199.

⁷⁴ İbn Hazm neshi "-Zamana ve filin yerine getirilmesine bağlı olarak yenilenmeyen durumlarda (namazın farziyetinin vaktinin çıkması ile bitmesi, aynı vaktin tekrar girmesi ile aynı namazın da tekrar eda edilme gerekliliğinde olduğu gibi)- birinci emrin zamanının bittiğini beyandır." (حد النسخ (انه بيان لانتهاه مدة الحكم) şeklinde tarif etmiştir. Bk. İbn Hazm, *el-İhkam fi usuli'l-ahkâm*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, Menşüratü Dâri'l-Âfâk el-Cedide, t.y, IV, s. 59.

⁷⁵ Karâfî'nin nesih için "hükümün müddetinin bittiğinin beyanı" (هو بيان لانتهاه مدة الحكم) tarifini seçtiği görülür. Bk. Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fusul*, Beyrut, Darü'l-Fikr, 2004, s. 237.

⁷⁶ Beyzavî'nin tarifinde ise nasih konumunda gelen "sonradan gelen şer'î yol" kaydı dikkat çeker. O neshi, "Şer'î bir hükümün kendinden sonra gelen şer'î bir yolla sona erdiğinin beyanıdır." (وهو بيان (انتهاه حكم شرعي بطريق شرعي متراخ عنه) Bk. Ebü Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan İsn-evî, *Nihayetü's-sul fi şerhi Minhaci'l-vusul*, (thk. Muhammed Buhayt el-Mutî), Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, t.y, II, s. 548.

⁷⁷ Aslında Bâkıllânî'nin nesih tarifi noktasında bir ihtilaf vardır. "Nesih; daha önce gelen bir hitapla sabit olan bir hükümün, -gelmemiş olduğu varsayıldığında önceki hükümün geçerli olacağı şekilde-kalktığını gösteren ve zaman olarak sonra gelen hitaptır." (وجه لولاه لكان ثابتاً مع تراخيه عنه) (خطاب دال على ارتفاع حكم ثابت بخطاب مقدم على ((Bk. Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed Merdavi, *et-Tahbir şerhu't-Tahir fi usulü'l-fikhi'l-Hanbeli*, dirase ve tahkik Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrin, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2000, s. 2978.) "Bir hüküm sabit olduktan sonra kaldırmaktır." (النسخ رفع الحكم بعد ثبوته) (Bk. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli Rüküddin Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf Cüveynî, *el-Burhân fi usulü'l-fikh*, (thk. Abdülazim

(ö. 403/1013) Gazâlî,⁷⁸ (ö. 505/1111) Râzî,⁷⁹ (ö. 606/1209) ve Âmidî⁸⁰ (ö. 631/1233) gibi kelamcı usulcülerin birbirine yakın ve neshe sebep olan hitabın fasıl olarak kullanıldığı tarifler yaptıkları görülmektedir.

Neshi “şârî’ söz konusu olduğunda mensuh hükmün müddetinin beyanı, bizim için ise bir hükmü başka bir hüküm ile değiştirmektir. Öyle ki, nasihin inmeddiği varsayıldığında bu hüküm bizim tarafımızdan bilinemezdi.”⁸¹ şeklinde tarif eden Serahsî⁸² (ö. 483/1090) ile “nesih, Allah tarafından bilinen mutlak hükmün beyanıdır. Ne var ki, Allah’ın mutlak olarak belirttiği bu hükmün zahiri biz insanlar için hükmün devamını gerektirir. (beka) Nesih bizim için (hükmü) değiştirme (tebdil), şârî için ise sadece beyandır.”⁸³ şeklinde tanımlayan Neseffî’nin⁸⁴ (ö. 710/1310) tariflerinde ise neshin tarifinde görülen beyan ve tebdil kayıtları birlikte kullanılmış ve meseleyle ilgili iki temel yaklaşım telif edilmiştir.

Nesih tariflerinde ön plana çıkan ve iki temel ekol olan ref’ ve beyan ekollerinin meseleye, hükümlerin vaz’ı (konulması) noktasındaki amaç açısından farklı baktıkları görülmektedir. Hükümlerin kulların maslahatlarını

ed-Dib), Devha [Doha], Câmiatu Katar, 1978, s. 1294; İsnevî, *Nihayetü’s-sul fi şerhi Minhaci’l-vüsul*, II, s. 548.)

⁷⁸ Gazâlî de neshi benzer bir şekilde “Nesih; daha önce gelen bir hitapla sabit olan bir hükmün, - gelmemiş olduğu varsayıldığında önceki hükmün geçerli olacağı şekilde- kalktığını gösteren ve zaman olarak sonra gelen hitaptır.” (أنه الخطاب الدال على ارتفاع الحكم الثابت بالخطاب المتقدم على وجه لولاه لكان ثابتاً) (مع تراخيه عنه) olarak tanımlamıştır. Bk. Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *el-Müstesfa min ilmi’l-usul*, (dirase ve tahkik Hamza b. Zühayr Hafız), Cidde, eş-Şeriketü’l-Medineti’l-Münevverre li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, t.y, II, s. 35.

⁷⁹ Râzî’nin *Mahsul*’ünde Gazâlî’nin tarifini aynen benimsediği görüle de, bu tarife yöneltilebilecek eleştirilere karşı “Nesih gerçekleşmeyi sabit kalacağı düşünülen ve şer’î bir delile sabit olan bir hükmün -kendinden sonra gelerek- bundan sonra olmayacağını bildiren şer’î bir yoldur” tarifini verdiği görülür. Bk. Râzî, *el-Mahsul fi ilmi usuli’l-fikh*, (thk. Taha Cabir [Feyyaz] Alvani), Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1992, III, s. 282, 285.

⁸⁰ Âmidî’nin tarifinde de hitap kaydının bulunmasıyla birlikte birtakım değişiklikler gözlenir. O neshi, “Nesih şârînin daha önce gelmiş şer’î hükmün devamına mani olan hitabından ibarettir.” (النسخ عبارة عن خطاب الشارع المانع من استمرار ما ثبت من حكم خطاب شرعي سابق) şeklinde tanımlamıştır. Bk. Ebû’l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî, *el-İhkam fi usuli’l-ahkâm*, Riyad, Darü’s-Samî, 2003, III, s. 134.

⁸¹ فكان النسخ بيانا لمدة الحكم المنسوخ في حق الشارع وتبديلا لذلك الحكم بحكم آخر في حقا على ما كان معلوما عندنا لو لم ينزل النسخ

⁸² Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *Usulü’s-Serahsi*, (thk. Ebû’l-Vefâ el-Efgani), Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y, II, s. 54.

⁸³ بيان لمدة الحكم المطلق الذي كان معلوما عند الله إلا أنه أطلقه فصار ظاهره البقاء في حق البشر فكان تبديلا في حقا بيانا محضا في حق صاحب البشر

⁸⁴ Bk. Mahmûd b. Muhammed Dihlevî, *İfadatü’l-envar fi idaeti usuli’l-Menar*, (thk. Hâlid Muhammed Abdülvahid Hanefî), Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 2005, s. 353.

ve ihtiyaçlarını karşılamak için vaz' edildiğini, bu ihtiyaçların da zamanın değişmesi ile değişebileceğini söyleyenlerin tarifte ref' kavramını; hükümlerin sınama ve imtihan amacı ile vaz' edildiğini söyleyenlerin ise tarifte beyan kavramını kullandıkları söylenebilir.⁸⁵ Dolayısıyla neshi ref' ekolünün muhataplar ve ahkâm zaviyesinden, beyan ekolünün ise kelam sıfatı zaviyesinden anlamlandırdığı anlaşılmaktadır. Yine bu iki ekolün farklı soru/sorunlara cevap niteliğinde ortaya çıktığı görülmektedir. Şafiî'nin öncülük ettiği ref' ekolü selefî nesih kullanımlarındaki çok anlamlılığı kategorize etmektedir ve nesih-bedâ tartışmalarının dışında usule dair sistematik bir harekettir. Beyan ekolü ise neshin kelam sıfatı bağlamında anlamlandırılması noktasında kelamî öncüller taşır.

4. "Nesh"- "Nes' " İlişkisi

Bu çalışmada neshin cevazı veya vukuu bağlamında değil de, usul ilminin sistematize ettiği nesih teorisi bağlamında ele aldığımız Bakara suresi 106. ayette geçen ve aynı zamanda nesih açısından iki anahtar kavram olan *nesh/insah* ve *nes'/insa'* kelimeleri, birbirlerine atfedilen iki kavram arasında bir mugayereti (farklılığı) gerekli kılan *و* ile bağlanmıştır. Bu sebeple daha başlangıçta iki kavramın farklı şeyler olduğu belirtilmelidir. Yani neshedilen ile *müinsa'/nes'* edilen aynı şeyi karşılamamaktadır.⁸⁶

Bu hususu göz önünde bulunduran müfessirlerin Bakara suresi 106. ayeti tefsir ederken neshin çeşitlerini *nesh/insah* ve *nes'/insa'* kıraatları çerçevesinde taksim ettikleri görülmektedir. Bu taksimlerde *nesh* ile -en kuvvetli görüşe göre neshin emri manasına gelen *insah* ayetin manasında önemli bir değişikliğe sebep olmadığından, genelde *nesh* ile *nes'* ve *insa'* kavramları karşılaştırılmış ve bu karşılaştırmalar sonucunda manada meydana gelen çeşitlilikler incelenmiştir.

Örneğin *nesh-insa'* karşılaştırması yapan bu tefsirlerden birinde izale manasına geldiği söylenen *nesh* hükmü mensuh tilaveti baki ayetleri, *insa'* ise hem hükmü hem de tilaveti mensuh ayetleri karşılarken bir diğerinde neshin üç çeşidi de *ما نُنسخ* kıraatı altında yer almış *او نُنسخها* kıraatı ise terk manasında "nes-

⁸⁵ Nadiye Şerif, *en-Nesh fi Dirâseti'l-Usuliyyîn*, s. 46.

⁸⁶ Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-muhit*, I, s. 512.

hetmeyiz" takdiri ile tefsir edilmiştir. Başka bir tefsire göre de, *nesh* hem hükmü hem de tilaveti mensuh ayetler ile, terk manasından alınan *insa'* ise hükmü mensuh tilaveti baki ayetler ile açıklanmıştır.⁸⁷

Bu iki kavramın nasih açısından sınıflandırmaya tabi tutulup bedel ile veya bedel olmaksızın gerçekleşmesi bakımından değerlendirildiği de görülmektedir. Bu bağlamda *insa'nın* terkinin emretme manasına geldiğini savunan görüşe göre ayette geçen *nesh'in* mensuh ayetin yerine başka bir ayetin getirilmesi (bedel) ile gerçekleştiği, *insa'nın* ise mensuh ayetin yerine başka bir ayet (bedel) getirmeksizin gerçekleştiği ifade edilmiştir.⁸⁸

İbn Kesir ve Ebu Amr kıraatındaki *nes'in* tehir manası ele alındığında da ayette ilk sırada gelen *nesh* ile ayetin hem tilavetinin hem de hükmünün kaldırılmasının, *nes'* ile ayetin tilavetinin kaldırılmasının hükmünün ise tehir ile baki bırakılmasının kastedildiği söylenmiştir.⁸⁹ Mücahid'den gelen başka bir rivayette ise tehir manasındaki *nes'* ile tilavetinin sabit kılınp hükmünün *nesh* edildiği (tebdil) ayetlerin anlaşıldığı aktarılmıştır.⁹⁰

Nes'deki tehir manasının tefsiri hususunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır ve bu yaklaşımların "nense'ha" kıraatına nasıl yansıdığı çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Öncelikle *nes'* kıraatındaki tehir manası neshin tehiri (neshetmemek), inzalin tehiri (indirmemek) ve amelin tehiri⁹¹ şeklinde üç manaya gelmektedir. Neshin tehiri ve nüzulün tehiri görüşlerinden⁹² neshin tehirin ayetlerin olduğu gibi bırakılıp neshedilmemesi; nüzulün tehirin de ya nasih olan ayetin nüzulünü tehir edip önce onun yerini tutacak başka bir ayetin indirilmesi⁹³ ya da nüzulün terki demek olduğunu anlaşılmaktadır. Aynı

⁸⁷ Bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, III, s. 249-250.

⁸⁸ Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, I, s. 104.

⁸⁹ Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, I, s. 104.

⁹⁰ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I, s. 136; Suyutî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, I, s. 197.

⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesir*, I, s. 128.

⁹² Bk. Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, s. 68.

⁹³ Bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidî, *el-Vasîf fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvid), v.d, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, I, s. 189; Muhyiddin Mehmed Kocevi Şeyhzade, *Hâşiyetu Şeyhzade ala Tefsiri'l-Kadi el-Beyzavi = Hâşiyetu ala Tefsiri'l-Kadi el-Beyzavi*, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 1998, I, s. 383. Alûsî, getirilenin mensuh ayet, tehir edilenin de nasih ayet olduğunu ve hem nasih hem de mensuh ayette geçerli oldukları süre

kıraatta bir de amelin terki söz konusudur ki, bu “ayetin hükmünü belirli bir vakte kadar tehir ederiz” manasına gelmektedir.⁹⁴

Bu durumda *nesh* ile *insa'* ve farklı anlamlara gelebilecek *nes'in* yanyana gelmesiyle ayetin tefsiri ve nesih çeşitlerine delaleti bakımından farklı ihtimaller söz konusu olmaktadır. İbn Atiyye titizlikle yapılmış bir analizin eseri olan bu muhtemel tefsirleri eserinde maddeler halinde okuyucuya sunmaktadır. Ona göre; *nesh* ile terk manasına gelen *insa'* beraber düşünüldüğünde 1) bir ayeti neshettiğimizde (usul ilminde ele alınan neshin çeşitleri bu bağlamda değerlendirilir) veya indirmeyi terkettiğimizde (dini tamamlamak için onların yerine daha hayırlılarını indiririz), 2) ...veya tilavetini terkedip hükmünü kaldırdığımızda (bu durumda *nesh* hem tilavet hem de hükmün kaldırılmasını karşılar), 3) ...veya hükmünü terkedip tilavetini kaldırdığımızda (bu durumda *nesh* hem tilavet hem de hükmün kaldırılmasını karşılar), 4) ...veya hükmünü ve tilavetini terkedip kaldırmadığımızda (bu durumda *nesh* usul ilminde işlenen neshin çeşitlerini karşılar)⁹⁵ manaları; *nesh* ile tehir manasına gelen *nes'* birlikte düşünüldüğünde ise 1) bir ayeti neshettiğimizde veya indirmeyi tehir ettiğimizde, 2) bir ayeti neshettiğimizde veya tilavetini baki bıraksak da hükmünü tehir ettiğimizde, 3) bir ayeti neshettiğimizde veya hükmünü baki bıraksak da tilavetini tehir ettiğimizde, 4) bir ayeti neshettiğimizde veya neshetmeyip (Kur'an'da bulunmakla birlikte) belirli zamana kadar tehir ettiğimizde anlamlarına gelmektedir.⁹⁶

Bizim burada verilen bu manalar içerisinden tercihimiz *nesh* kelimesinde tebdil, *insah* kelimesinde neshin emri, *insa'da* unutturma ve *nes'de* hükmün tehiridir. Tilaveten baki, hükmen kaldırılmış olma noktasında müşterek olan *nesh* ve *nes'* arasında ise bir ayırımı gitmek gerekmektedir ki, bu ayırım ile neshin sınırları çizilecek ve nesih dışı olgular nesihten tamamen soyutlanmış olacaktır. Bu anlamda konumuz açısından Harrâî'nin (ö. 638/1240) sözleri oldukça önemlidir. Harrâî'ye göre, *nes'* gizli bir yönü olan hitap şeklidir. Nesihte sonra gelen

içerisinde kullar için maslahat bulunduğunu öneren bu tefsirin daha ince manalar içerdiğini düşünmektedir. Alûsî, *Ruhu'l-Meânî*, I, s. 352.

⁹⁴ Bk. Mekki, *el-Hidaye ila büluğ'u'n-nihaye*, s. 389.

⁹⁵ Bu tefsire göre *منها* ve *مثلها* kelimelerindeki zamirler sadece mensuh olan ayetlere râcidir.

⁹⁶ İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Veciz*, I, s. 193.

hükümün önce gelen hükümün yerini alması (muâkabe), *nes'te* ise önceki hüküm ile sonraki hüküm arasında bir dönüşlülük (müdâvele) söz konusudur. Bu iki durumun arasını ayırt etmek oldukça zordur ve bu yüzden konunun anlaşılmadığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in bir gereklilikten dolayı kurban etlerinin üç günden fazla kullanılmasını (evlerde bulundurulması) yasaklayıp dağıtılmasını emretmesi, bu gereklilik ortadan kalkınca bunu serbest bırakması ile; Müslümanların güçlü, kuvvetli buldukları zamanlarda savaşla güçsüz, zayıf bulduklarında ise anlaşma ve af ile emredilmeleri *münse'* (tehir edilen) ayetler kapsamında değerlendirilmelidir.⁹⁷ *Münse'* ayetler her ne kadar hükümlerinin uygulanmasına son verilmesi (tehir) bakımından mensuh ayetlere benzeseler de bu hükümlerin tekrar uygulanabilmesi bakımından mensuh ayetlerden ayrılırlar. Çünkü mensuh ayetin hükmü kesin olarak bitmişken, *münse'* ayetin hükmü tekrarlayabilir.⁹⁸

Bir sebebe binaen koyulup sebebin ortadan kalkması ile geçerliliği ortadan kalkan hükümün bazı âlimler tarafından mensuh kapsamında değerlendirilmesi, aslında mensuh ayetlerin sayısında aşırıya kaçılmasının da bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zerkeşi de aynı hususa vurgu yaparak Kur'an'da yer alan nasih ve mensuh ayetlerin bilindiğini ve sayılarının az olduğunu söyler. Ona göre, nesih konusunda yeterli bilgi sahibi olanlar bu bilinen ve sayıları az olanların dışındaki ayetlerin birçoğunun *nes'* kapsamında olduğunu görür. Elbette mücmelin beyanı ve âmin tahsisi gibi hususlar da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ancak bu ayetlerin birçok müfessirin düşündüğü şekilde nesih kapsamında değil *nes'* ve tehir kapsamında ele alınması gerekmektedir.⁹⁹

Dolayısıyla Müslümanların zayıf ve sayıca az oldukları dönemlerde kâfirlerin eziyetlerine tahammül ve sabretmelerinin teşvik edilmesi ile kuvvetli ve sayıca çok oldukları dönemlerde ise savaşmalarının emredilmesi arasında nasih-mensuh ilişkisinin kurulması isabetli görünmemektedir. Nitekim iki ayrı

⁹⁷ Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan Bikâi, *Nazmü'd-düerer fî (min) tenasübü'l-aylati ve's-süver*, Kahire, Daru'l-Kitabi'l-İslami, t.y, II, s. 94-95. Ayrıca Bk. Muhammâdî b. Abdüsselam Hayyâtî, *Türâsü Ebi'l-Hasan el-Harrâli el-Merâkeşi*, y.y, Metâbiu'n-Necah el-Cedide, 1995, s. 247-248.

⁹⁸ Bikâi, *Nazmü'd-düerer*, II, s. 95.

⁹⁹ Zerkeşi, *Burhan*, II, s. 43-44.

hüküm de “illet” ile kâimdir.¹⁰⁰ İlet ile kâim olan hükümlerde bir zaman içerisinde hangi şart ve sebep söz konusu olursa o sebebe binaen inen hüküm ile amel edilir.

Sonuç

Nesih teorisinin sistematize edildiği; kapsamı, çeşitleri, gerçekleşme şekilleri, imkânı ve şartları bakımından incelendiği ilim dalı fıkıh usulüdür. Usul ilminde nesih konusu Bakara suresi 2/106. ayet, Ra’d suresi 13/19. ayet ve Nahl suresi 16/101. ayetlerle ilişkilendirilmiştir. Neshe delaleti bakımından üzerinde en çok durulan ayetler Bakara suresi ve Nahl suresindeki ilgili ayetlerdir. Konu bir bütün olarak düşünüldüğünde ise kapsamı, çeşitleri, gerçekleşme şekli gibi birçok hususun kendisinde yer bulduğu Bakara Suresi 106. ayetin teorisinin birinci delili olarak kullanıldığı söylenebilir.

Tefsirciler nesih teorisi ile usulcülerin nesih bağlamında kullandığı ayetlerin ve nasih-mensuh olduğu söylenen ayetlerin tefsirleri sadedinde ilgilenmektedirler. Ancak nesih konusunun modern dönemde tefsircilerin gündemini daha çok meşgul ettiği ve popüler hale geldiği görülmektedir. Tarihi sürece bakılacak ve geçmişte Ebu Müslim el-İsfehanî dışında Kur’an’da neshin varlığını inkâr eden dikkate değer bir âlimin bulunmadığı hatırlanacak olursa bu gelişmenin şaşırtıcı olduğu söylenebilir. Nesih teorisi savunulduğunda söz konusu olacak Kur’an’daki ihtilafı bertaraf etme, bazı ayetleri işlevsiz bırakmayı önleme ve Kur’an’ın muhkem bir kitap olduğunu ispat etmeyi amaçlayan bu hareketin, nesih teorisinde konu edilen ihtilafı anlamlandırma noktasında meseleye yaklaşımının isabetli olup/olmadığı tartışmalıdır.

Çalışmamız bizzat Kur’an’da neshin varlığı/yokluğu ile değil, nesih teorisinin kullandığı ayetlerden Bakara suresi 106. ayet ışığında nesih ve nesih dışı unsurlardan *nes’e* dair kategorik bir ayırma gitmeyi hedeflediği için, çalışmada usul ilminin verileri ışığında neshin mahiyeti (tanımı), çeşitleri, şartları ve ayette geçen *nes’in* bütün bunların neresinde durduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

¹⁰⁰ Bk. Zerkeşi, *Burhan*, II, s. 42; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfan*, II, s. 197.

Bakara Suresinin mezkûr ayetinde iki kelime üzerinde mütevatir kıraatlar bağlamında iki farklı okuma şekli olup "nünsiha"- "nense'ha" kıraatlarına bağlı olarak *nesh'in* yanında ayrı bir kategori olarak zikredilen *nes'* ile ilgili tehir merkezli yorumlardan -kanımızca- tercihe en şayan olanı hükmün tehiri yorumudur.

Söz konusu hükmü gerektiren illetin ortaya çıkmasıyla uygulanan ve bu illetin değişmesiyle hükmün de değişmesini gündeme getiren bu olgu, tekrar eski hükme dönülmesi mümkün olmayan nesih mahiyet olarak çok farklıdır.¹⁰¹ Ayetin de işaretiyle *nes'* olarak isimlendireceğimiz bu olgunun nesih kapsamına dâhil edilmesi hem neshin mahiyeti ve kapsamı ile ilgili birtakım sorunları beraberinde getirmekte, hem de *nes'* kapsamında değerlendirilmesi gerektiği halde mensuh olduğu belirtilen ayetlerin illetlerine bağlı olarak yeniden uygulanabilirliğini kısıtlamaktadır.

Seyf ayeti ile musabere ayetlerinin, İslam dinine girmiş ve kökleri cahiliye devrine uzanan bir toplumun teşkili noktasında önemli bir fonksiyon üstlenen nesih felsefesinden farklı olarak İslam toplumu ile diğer insan grupları arasında özellikle hak dine davet gibi özel bir sahada işlev görmesi, illete bağlı olarak konjonktür gereği diğer hükümle de amel edilebilmesinin önünü açmaktadır. (Ancak ayetlerle birlikte ilmi ve ameli değişim geçiren nüzul dönemi için bu ayetlerin nesih çerçevesinde değerlendirilmesi de bir o kadar doğaldır.)¹⁰² Dolayısıyla Mâide Suresi 105. ayet (يا ايها الذين امنوا عليكم انفسكم) ve daha birçok ayet ile seyf ayeti arasındaki ilişki de bu kapsamda ele alınmalı ve hangisi ile hükmedileceği noktasında illete itibar edilmelidir.¹⁰³

Nesih konusunda şâri'nin kulların maslahatına olduğundan önceki hükmü sonraki hüküm ile kaldırması noktasında maslahatın bilgisinin Allah katında malum olmasıyla *nes'* konusunda illetin *nass'ta* belirtilmiş olması şartları meselenin anlaşılmasında son derece önemlidir. Aksi takdirde İslam'ın sosyal mesajları ve Müslümanlar ile diğer gruplar arasındaki İslamlaşma süre-

¹⁰¹ Zerkeşi, *el-Burhan*, II, s.42.

¹⁰² Bk. Adnan Muhammed Zarzur, *Ulumü'l-Kur'an*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslamî, 1981, s.210-212.

¹⁰³ Bk. Suyûtî, *İtkan*, s.463; Zerkeşi, *el-Burhan*, II, s.42-43; Sâbir Hasen Muhammed Ebu Süleyman, *Mevridü'z-Za'ân fi Ulumi'l-Kur'an*, Bombay, Darü's-Selefiyye, 1984, s.72-73.

cini etkileyecek ilişkilere dair hükümlerde belirtilen illetleri -illet-hikmet kargaşası içerisinde- nesh teorisi altında zikredilen ayetlerin hepsine teşmil etmek ve neshin bütünü tedric ve uygulanabilirlik ilkeleri üzerinden değerlendirmek gibi bir yanılığa düşme ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda neshin, ayetlerdeki illet ve maslahatlara dayalı olarak sosyo-kültürel, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik şartlar, uygulanan yöntemden farklı bir yöntemin uygulanmasını gerekli kıldığı Kur'an ve sünnetin ruhundan ve yol göstericiliğinden hareketle birbirine alternatif iki çözümden birini ebedi olarak ilga etmek yerine bunlardan biri mevcut problemi çözemediğinde diğerini devreye sokmak olarak anlamlandırmak da¹⁰⁴ birbirinden farklı olan iki olgunun (nesh/nes') teke indirgenmesi veya başka bir ifade ile birinin ebedi olarak ilga edilmesi manasına gelmektedir. Yine bu söylemde illeti belli olmayan bir hükümde zarurete binaen eski hüküm ile amel etme konusu zaruretin ölçüsü noktasında soru işaretlerini beraberinde getirmekte ve zarureti gidermenin ötesinde önceki hükme dönme noktasında usul ilminin prensiplerini altüst etmektedir.

Dolayısıyla ayette geçtiği şekli ile kavramsallaştırılması mümkün olan *nes'in* mahiyetindeki illet ve tekrar uygulanabilirlik ilkeleri iyi anlaşılmalı, neshin sınırları çizilirken ve tahsis, takyid, beyan gibi unsurlar nesihten ayırt edilirken *nes'* de dikkate alınmalı ve ayrı bir kategori olarak incelenmelidir.

Kaynakça

Altundağ, Mustafa, "*Kur'an'da Neshi Kabul Etmeyenlerin Gerekçelerine Tahlilî Bir Yaklaşım*", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2002.

Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabüddin es-Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meânî*, Beyrut, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim, *el-İhkam fî usuli'l-ahkâm*, Riyad, Darü's-Samiî, 2003.

¹⁰⁴ Talip Özdeş, "*Vahiy Olgu İlişkisi Açısından Nesh'e Getirilen Yorumlara Eleştirel Bir Yaklaşım*", İslâmî Araştırmalar Dergisi sayı:1, Ankara, 2001, XIV, s. 44-45. Ayrıca Bk. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997, s. 106 vd.

Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkahir, *en-Nasih ve'l-Mensuh*, thk. Hilmi Kamil Esad Abdülhadi, Amman, Darü'l-Advâ, t.y.

Bakkal, Ali, "Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı" Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi No:3, Şanlıurfa, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları, 1996.

Begavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesud el-Ferra, *Meâlimü't-Tenzil*, thk. Halid Abdurrahman el-Ak, Mervan Sivar, Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1992.

Bikâî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan, *Nazmü'd-dürer fi (min) tenasübi'l-ay[ati] ve's-süver*, Kahire, Daru'l-Kitabi'l-İslami, t.y.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thr. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin, Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

.....*Usulü'l-fikh = Fusul fi'l-usul*, dirase ve tahkik Uceyl Casim en-Neşemi, Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1994.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülazim ed-Dib, Devha [Doha], Câmiatu Katar, 1978.

Dânî, Ebu Amr Osman b. Said, *et-Teyisir fi'l-Kırâati's-Seb'*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.

Dihlevî, Mahmûd b. Muhammed, *İfadatü'l-envar fi idaeti usuli'l-Menar*, thk. Hâlid Muhammed Abdülvahid Hanefi, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2005.

Ebu Ali el-Farisî, Ebu Ali el-Hasen b. Abdülgafur, *el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'a*, thk. Bedreddin Kahveci, Beyrut, Darü'l-Me'mun li't-Türâs, 1984.

Ebû Hayyan el-Endelüsî, Esirüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyani, *el-Bahrü'l-muhit*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud Ali Muhammed Muavvid, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *el-Mahsul fi ilmi usuli'l-fikh*, thk. Taha Cabir [Feyyaz] Alvani, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1992.

.....*et-Tefsirü'l-kebir=Mefatihü'l-gayb*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1981.

Gazâlî, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed, *el-Müstesfa min ilmi'l-usul*, dirase ve tahkik Hamza b. Züheyr Hafız, Cidde, eş-Şeriketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-Tıbaa ve'n-Neşr, t.y.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidi, *Kitâbi'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hendâvî, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Harbî, Abdülaziz b. Ali b. Ali, *Tevcîhü Müşkili'l-Kırâât el-Aşriyye el-Ferşiyye lügaten ve tefsiran ve i'raben*, Mekke, y.y, 1997.

Hayyâtî, Muhammâdî b. Abdüsselam, *Türâsü Ebi'l-Hasan el-Harrâlî el-Merâkeşî*, y.y, Metâbiu'n-Necah el-Cedide, 1995.

Hemezânî, Ebu'l-Ala el-Hasen b. Ahmed b. El-Hasen, *Gâyetü'l-İhtisar fi Kırââti'l-Aşerati eimmeti'l-emsar*, Tanta, Darü's-Sahabe, 2006.

Hibetullah b. Selame, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Selame b. Nasr, *en-Nasih ve'l-mensuh*, Mısır, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladüh, 1967.

İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak İbn Galbun el-Endülüsî, *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

İbn Ebû Meryem, Ebû Abdullah Nasr b. Ali b. Muhammed, eş-Şirazi *el-Müdah fi vücuhi'l-kıraa ve ileliha*, thk. Ömer Hamdân Kübeysi, Cidde, y.y, 1993.

İbn Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Nevasihü'l-Kur'an*, thk. ve drs. Muhammed Eşref Ali el-Melbâri, Medine, Vizaretü't-Ta'limi'l-Âlî, 2003.

..... *Zâdü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslamî, 1987.

İbn Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşki, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

İbn Cinni, Ebû'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsili, *el-Muhteseb: fi tebyini vücuhi şevazi'l-kıraa ve'l-izahi anha*, thk. Ali en-Necdi Nasıf, Abdülhalim en-Neccâr,

Abdülfettah İsmail Şibli, yay. haz. Muhammed Beşir el-İdilbi, İstanbul, Sezgin Neşriyat, 1986.

İbn Faris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut, Darü'l-Fikr, t.y.

İbn Galbûn, Ebu'l-Hasan Tahir b. Abdülmünim, *et-Tezkira fi'l-Kırââtî's-Semân*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd, Dimeşk, Darü'l-Gavsâni li'd-Dirasâti'l-Kur'aniyye, 2009.

İbn Haleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh, *el-Hucce fi'l-Kırââtî's-Seb'*, thk. Abdülâl Salim Mekrem, Beyrut, Darü's-Şuruk, 1979.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri, *el-İhkam fi usuli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, Menşüratü Dâri'l-Âfâk el-Cedide, t.y.

.....*en-Nasih ve'l-mensuh fi'l-Kur'âni'l-kerim*, thk. Abdülgaffar Süleyman Bündari, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Beyrut, Dar-u Sâdir, 2004.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab, "n-s-h maddesi"*, Beyrut, Dâru Sadır, t.y.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mecmuatü'l-fetava*, cem ve tertip: Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Suud, y.y, 1962.

İbn Zencele, Ebu Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Hucetü'l-Kırâât*, thk. Saîd el-Efgânî, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1997.

İcî, Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar, *Şerhü'l-Adud ala muhtasari'l-münteha'l-usuli = Şerhu Muhtasari'l-Münteha*, thk. Fadi Nasif, Tarık Yahyâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdürrahim b. el-Hasan, *Nihayetü's-sul fi şerhi Minhaci'l-vüsul*, thk. Muhammed Buhayt el-Mutî, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, t.y.

Kara, İsmail, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2001.

Karâfî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim, *Şerhu Tenkîhi'l-fusul*, Beyrut, Darü'l-Fikr, 2004.

Katade b. Diame, Ebü'l-Hattab es-Sedûsî, *en-Nasih ve'l-mensuh fi kitâbillahi teala*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zünun an esami'u'l-kütüb ve'l-fünun*, haz. M. Şerefettin Yalpkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.

Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, Beyrut, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1985.

Matrudî, Abdurrahman b. İbrahim, *en-Nesh fi'l-Kurani'l-Azîm*, Riyad, Metâbiu Camiati'l-Melik Suud, 1993.

Merdavî, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed, *et-Tahbir şerhu't-Tahrir fi usuli'l-fikhi'l-Hanbelî*, dirase ve tahkik Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrin, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2000.

Mekkî, Ebû Muhammed b. Hammus b. Muhammed Mekkî b. Ebû Talib, *el-Hidaye ila būluġu'n-nihaye*, İmarât, Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ ve'l-Bahs el-İlmî, 2008.

..... *el-İzah li-nasihi'l-Kur'ân ve mensuhih*, thk. Ahmed Hasan Ferhat, Cidde, Dârü'l-Menar, 1986.

.....*el-Keşf an Vücuhi'l-Kırâti's-Seb' ve İlelühâ ve Hıccühâ*, thk. Mu-hiddin Ramazan, Dimeşk, Matbuatü Mucemmai'l-Lügatü'l-Arabiyye, 1974.

Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerim: dirase teşriiyye, tarihiyye, nakdiyye*, Kahire, Darü'l-Yüsr, 2011.

Nadiye Şerif, *en-Nesh fi Dirâseti'l-Usuliyîn*, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1985.

Nehhas, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradi, *en-Nasih ve'l-mensuh fi kitâbillahi azza ve celle ve ihtilafi'l-ulemai fi zalik*, thk. Süleyman b. İbrâhim b. Abdullah el-Lahim, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1991.

Özdeş, Talip, "*Vahiy Olgu İlişkisi Açısından Nesh'e Getirilen Yorumlara Eleştirel Bir Yaklaşım*", İslâmî Araştırmalar Dergisi sayı:1, Ankara, 2001.

Sâbir Hasen, Muhammed Ebu Süleyman, *Mevridü'z-Zam'ân fi Ulumi'l-Kur'an*, Bombay, Darü's-Selefiyye, 1984.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Usulü's-Serahsi*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efganî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Sıddik Hasan Han, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci *Ebcedü'l-ulûm*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.

Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

..... *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, thk. Şuayb Arnaut, Beyrut, Müessesetü'r-Risale 2008.

Şafîî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *er-Risâle*, thk. Dr. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, y.y, Darü'l-Vefa, t.y.

Şatîbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî, *el-Muvafakat fi usuli's-şeria*, şrh. Abdullah Draz, y.y, 1975.

Şeyhzade, Muhyiddin Mehmed Kocevi, *Hâşiyetu Şeyhzade ala Tefsiri'l-Kadi el-Beyzavi=Hâşiyete ala Tefsiri'l-Kadi el-Beyzavi*, İstanbul, Hakikat Kitabevi, 1998.

Şimşek, Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefî, *Mevsuatu keşşafı istilâhati'l-fünun ve'l-ulûm*, ed. Refik el-Acem, thk. Ali Dahruc, çev.ler Corc Zeynati, Abdullah Halidi, Beyrut, Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], 1996.

Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Vasît fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvid, v.d, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

Zarzur, Adnan Muhammed, *Ulumü'l-Kur'an*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslamî, 1981.

Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. Seri, *Meâni'l-Kur'an ve İ'rabühü*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, Beyrut, Alemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucühi't-te'vil*, thk. ve tlk. ve drs. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz; şarik fi tahkik Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi, Riyad, Mektebetü'l-Ubeykan, 1998.

..... *Esasü'l-belâga*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire, Dârü't-Türâs, 1983.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvaz Ahmed Zümerlî, Beyrut, Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.

